

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

MOŽNOSTI PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ OSOB S MENTÁLNÍM
POSTIŽENÍM

Teorie v zrcadle praxe Domova sociálních služeb Slatiňany

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autor:	Zuzana Vačkářová
Katedra:	Sociálně pedagogická
Vedoucí práce:	Mgr. Marie Ortová
Studijní program:	B7502 - Sociální práce
Studijní obor:	Pastorační a sociální práce
Přidělovaný akademický titul:	Bc.
Rok odevzdání:	2007

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych velmi ráda poděkovala Mgr. Evě Pilařové za obětavou pomoc, do které lze zařadit nejen odborné konzultace, ale též umožnění stáže v DSS Slatiňany, povzbuzování a celkový přístup, ve kterém se prolínala profesionalita s lidskostí. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Marii Ortové, za podnětné připomínky, celkové vedení a pomoc, kterou mi při psaní bakalářské práce poskytla.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Možnosti pracovního uplatnění osob s mentálním postižením – teorie v zrcadle praxe Domova sociálních služeb Slatiňany napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Praze dne 1.6. 2007

Zuzana Vačkářová

OBSAH

ANOTACE.....	1
ÚVOD.....	3
TEORETICKÁ	
ČÁST.....	5
1 MENTÁLNÍ RETARDACE.....	5
1.1 POJEM V RÁMCI PSYCHOPEDIE.....	5
1.2 ETIOLOGIE.....	6
1.3 KLASIFIKACE.....	7
1.4 OSOBNOST ADOLESCENTA S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A JEJÍ ZVLÁŠTNOSTI.....	9
1.5 STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA VÝVOJE PÉČE O OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	10
1.6 DOPORUČENÍ UNESCO KE ZKVALITNĚNÍ PÉČE O OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	13
2 VÝZNAM PRÁCE PRO OSOBU S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	14
3 MOTIVACE OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM K PRÁCI.....	15
4 SYSTÉM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM V SOUČASNOSTI.....	17
5 MOŽNOSTI PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	20
6 PRÁVNÍ PŘEDPISY TÝKAJÍCÍ SE PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM.....	21
6.1 ZPŮSOBILOST K PRÁVNÍM ÚKONŮM.....	22
6.2 CHRÁNĚNÉ DÍLNY, CHRÁNĚNÁ PRACOVNÍŠTĚ.....	24
6.3 PODPOROVANÉ ZAMĚSTNÁVÁNÍ.....	26
6.3.1 <i>Otevřený trh práce.....</i>	<i>26</i>
6.3.2 <i>Přirozená podpora.....</i>	<i>26</i>
6.3.3 <i>Znaky podporovaného zaměstnávání.....</i>	<i>27</i>
6.3.4 <i>Občanské sdružení Rytmus.....</i>	<i>28</i>
PRAKTICKÁ ČÁST.....	29
7 STÁŽ V DOMOVĚ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB SLATIŇANY.....	29
7.1 ÚVODEM.....	29
7.2 DOMOV SOCIÁLNÍCH SLUŽEB SLATIŇANY.....	29
7.2.1 <i>Historie zařízení.....</i>	<i>30</i>
7.2.2 <i>Současnost.....</i>	<i>31</i>
7.2.3 <i>Priority DSS Slatiňany ve způsobu poskytování sociálních služeb.....</i>	<i>31</i>

7.2.4	<i>Vize do budoucnosti</i>	32
7.2.5	<i>Rozhovor s Mgr. Evou Pilařovou</i>	32
7.3	CHRÁNĚNÉ DÍLNY, CHRÁNĚNÁ PRACOVISTĚ	35
7.3.1	<i>Chráněné dílny terapeutického zaměření</i>	35
7.3.2	<i>Chráněné dílny pracovního charakteru</i>	37
7.3.3	<i>Chráněná pracoviště</i>	37
7.4	PODPOROVANÉ ZAMĚSTNÁVÁNÍ	38
8	PŘÍBĚHY	40
8.1	PŘÍBĚH PANA K., 54 let	40
8.2	PŘÍBĚH PANA P., 28 let	44
8.3	PŘÍBĚH SLEČNY V., 26 let	46
	ZÁVĚR	48
	BIBLIOGRAFIE	49
	SEZNAM PŘÍLOH	50

Employment Opportunities for People with Learning Disabilities:

Theory in light of field experience at the Community Residential Facility in Slatiňany

ANOTACE

Tato práce uvádí do problematiky osob s mentálním postižením a možností jejich zaměstnávání v současné praxi. Teoretická část vychází z definice mentální retardace, její etiologie a klasifikace, obsahuje též popis právního zakotvení možností pracovního uplatnění osob s mentálním postižením, podtrhuje význam práce a zároveň pojednává o nutnosti motivace k práci jako takové.

Praktická část je věnována popisu Domova sociálních služeb ve Slatiňanech, kde jsou tato teoretická východiska uplatňována v praxi. Tato část obsahuje nejen popis zmiňovaného zařízení v proměnách času a jejich priority v poskytování sociálních služeb, ale též popis různých forem zaměstnávání, rozhovor s vedoucí diagnosticko-metodického oddělení a příběhy konkrétních osob s mentálním postižením, které do zaměstnání docházejí. Tato část je doplněna přílohami s fotodokumentací.

Základní pojmy:

mentální retardace, etiologie, MKN – 10, ergoterapie, motivace, Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, Standardy kvality sociálních služeb, způsobilost k právním úkonům, chráněná dílna, chráněné pracovní místo, podporované zaměstnávání, Domov sociálních služeb Slatiňany, Agentura pro podporované zaměstnávání Rytmus Chrudim, DARREN s. r. o.

ANNOTATION

This paper introduces the issues concerning people with learning disabilities and possibilities for their employment in current practice. The theoretical section comes out of the definition of learning disability, its etiology, and classification. There is also a description of the legal basis for possibilities of employment opportunities for those with learning disabilities, emphasizing both the importance of work and the necessity of motivation towards work.

The practical section is dedicated to a description of the Community Residential Facility in Slatiňany, where this sort of theoretical data is put into practice. This section consists not only of a description of this facility in changing times and the priority it

places on providing social services, but also a description of the various forms of employment, an interview with the head of the diagnostic-methodical department and stories of specific people with learning disabilities who are employed. This section is supplemented with an appendix of photo-documentation.

Basic terms:

learning disability, etiology, ICD – 10, ergotherapy, motivation, Law 108/2006 regarding social services, Standards of quality in social work, eligibility for due process hearing, sheltered workshops, sheltered employment, supported employment, the Community Residential Facility in Slatinany, agency for supported employment Rytmus Chrudim, DARREN s. r. o.

ÚVOD

Jedno velmi známé české přísloví praví, že „práce šlechtí“. Když se nad tímto jednoduchým a všeobecně důvěrně známým výrokiem zamyslíme, zjistíme, s jakou moudrostí bylo vyřčeno. Práce je nejenom zdrojem výdělečné činnosti vedoucí k obstarání si obživy, ale má i jiný rozměr, a to sociální a terapeutický, který hraje velmi důležitou úlohu v životě **každého** člověka. Ve své práci se zaměřuji na lidi, kteří byli dlouhou dobu opomíjeni z důvodu své specifčnosti snad ve všech oblastech, zejména však v oblasti výdělečné činnosti. Lidé s mentálním postižením jsou, jak někteří říkají, *jiní, sví* či *zvláštní*. Je zcela normální, že každý člověk se jiného či nějak neznámého bojí. Nejjednodušší je tedy tyto *jiné* od společnosti oddělit, což bylo v minulosti běžnou praxí. Jelikož jsem měla sestru s těžkým mentálním postižením, měla jsem tu možnost několik Ústavů sociální péče projít a seznámit se nejen s lidmi, kteří byli v těchto ústavech zaměstnáni, ale též s klienty, kteří zde pobývali. Vůbec mě tenkrát nenapadlo, že za práci, kterou v rámci chodu ústavu vykonávají, nedostávají žádnou finanční odměnu. I když to byly většinou údržbářské, úklidové práce či pomoc v kuchyni, tito klienti neměli ze zákona žádný nárok na odměnu (jak jsem tenkrát slýchávala), zákon s nimi nepočítal a někteří zaměstnanci neviděli ani důvod, proč je odměňovat.

Když jsem se začala více zabývat problematikou možností zaměstnání osob s mentálním postižením, úplně mě šokovalo zjištění, že buď byla celé roky v podstatě porušována Listina základních práv a svobod, kde je napsáno: „**Každý** má právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, jakož i právo podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost. Každý má právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací... osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky... a... na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě k povolání“ – a nebo, že osoba s mentálním postižením není člověkem. V tomto bodě by mohla začít diskuse na téma, kdy je člověk člověkem a kdy ne. Budeme-li vycházet z personalistického pojetí, kdy člověka určují vztahy, můžeme odvodit, že i člověk s mentálním postižením jakéhokoli stupně má vytvořen jistý systém vztahů s okolím na určité úrovni, a tudíž je člověkem. Budeme-li vycházet z biblického – a tudíž křesťanského pohledu, člověk, ať je jakýkoliv, byl stvořen k obrazu Božímu. Tento pohled vůbec neumožňuje nějaké tázání, kdy je člověk člověkem, nebo kdy se jím stává. Člověk je člověkem již v období prenatálním; někteří

myslitelé dokonce tvrdí, že člověk je člověkem již před početím, a to v Boží mysli. Je mnoho antropologických teorií, které vznikaly v průběhu historie lidstva, avšak byly, jsou a budou to pouze teorie. Záleží na člověku a společnosti, jak tyto teorie uchopí a pochopí. Říká se, že vyspělá společnost se pozná podle toho, jak se stará o svoje nemocné, staré a jinak sociálně slabé. Otázkou pak zůstává, kolik „vyspělých“ společností, kdybychom je prozkoumali pod drobnohledem, by se dalo za vyspělé označit.

V tomto roce vešel v platnost nový Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách a Standardy kvality sociálních služeb. Je to velmi nový počín, který započal proces velkých změn, odrážejících se v životě snad každého občana, včetně osob s mentálním postižením, a to doslova revolučním způsobem. Není divu, že se tyto změny dále odrážejí v reakcích lidí, kterých se uvedený zákon dotýká bezprostředně.

Cílem celé práce je seznámit se s problematikou osob s mentálním postižením a jejich možnostmi zapojení se do výdělečné činnosti; dále pak zjistit, zda jsou teoretická východiska aplikovatelná do praxe, což znamená najít konkrétní zařízení, v němž uvedené principy fungují, a vyslechnout příběhy osob s mentálním postižením, kteří již tuto zkušenost mají. Postavit teorii zrcadlo praxe.

Práci jsem rozdělila na tři části. První se věnuje teoretickým východiskům problematiky osob s mentálním postižením a dotýká se rovněž právního rámce, který je s danou tematikou propojen. Druhou část jsem koncipovala jako popis zařízení, které již několik let spolupracuje s Agenturou pro podporované zaměstnávání a je důkazem, že zaměstnávání osob s mentálním postižením funguje, na rozdíl od jiných zařízení, která se s uplatňováním nového zákona o sociálních službách v této oblasti velmi potýkají. Praktická část rovněž zahrnuje příběhy osob s mentálním postižením, které již jistou dobu pracují a do práce samostatně dojíždějí. Podrobněji se zaměřuji na příběh pana K., který nejenže pracuje v běžném provozu, ale též přednášel na prezentaci agentury Rytmus pro potencionální zaměstnavatele. Práce je pro názornost doplněna fotodokumentací.

TEORETICKÁ ČÁST

1 MENTÁLNÍ RETARDACE

1.1 POJEM V RÁMCI PSYCHOPEDIE

„Mentální retardaci lze definovat jako vývojovou duševní poruchu se sníženou inteligencí demonstrující se především snížením kognitivních, řečových, pohybových a sociálních schopností s prenatální, perinatální i postnatální etiologií.“¹

Vyjdeme-li přímo z pojmu „mentální retardace“, lze stručně usuzovat, že jde doslova o „duševní zpomalení“. V anglicky mluvících zemích se zprvu používal pojem „mental retardation“, který je sice významově nejbližší, avšak postupem času nabyl pejorativní nádech. Proto se v těchto zemích v současné době většinou užívá pojem „learning disability“, což přímo nevystihuje dané postižení, nýbrž spíše poruchu učení. American Association on Mental Retardation však pojem „mental retardation“ užívala až do června roku 2006, kdy členové odhlasovali změnu názvu organizace na American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. Ve Velké Británii pojem „mental handicap“ („handicap“ zde vyjadřuje znevýhodnění osoby v porovnání s ostatními osobami hlavně z pohledu sociokulturního) vystřídal obecný medicínský termín „mental subnormality“ ve Skotsku a „mental deficiency“ v Anglii a Walesu. Až National Health Service změnil ustanovení pojmu na „learning disability“.²

V současné době všeobecné humanizace a odstraňování tzv. „nálepek“, které postupem času získaly hanlivý nádech, se zavádí nová terminologie i do psychopedie, což se především dotýká názvů stupňů mentální retardace (více později). Trendem je též tzv. „people first“ přístup, což znamená doslova „člověk na prvním místě“; jedná se o to, na první místo člověka a až potom jeho postižení. Dříve „mentálně postižený člověk“ je dnes označován pojmem „člověk s mentálním postižením“. Osobně si myslím, že tento trend, jak jsem ho výše nazvala, je spíše nutností, abychom si i my lidé bez postižení uvědomili, že člověka neurčuje jeho postižení, ale jeho „lidství“, které mu Bůh dal, když ho tvořil ke svému obrazu (Genesis 1:27), bez ohledu na úroveň jeho inteligence a schopností.

¹ VALENTA, M.; MILLER, O. *Psychopedie*; str. 14

² http://en.wikipedia.org/wiki/Mental_retardation [cit. 2007-05-04]

Budeme-li vycházet z výše zmíněné definice pojmu mentální retardace, je jasné, že diagnostikování této poruchy se neomezuje pouze na zjištění inteligenčního kvocientu (dále jen IQ), ale že je nutné brát v úvahu vše, co ovlivňuje vývoj dítěte. Komplexní diagnostika vyžaduje vnímat dítě po stránce biologické, psychologické i sociální, a vyžaduje komplexní týmovou spolupráci odborníků.

American Association on Mental Retardation (AAMR) z roku 2002³ definuje tento pojem následovně: „Mentální retardace je snížená schopnost, charakterizovaná výraznými omezeními v intelektových funkcích a také v adaptačním chování, což se projevuje ve schopnosti myslet v abstraktních pojmech, v sociálních a praktických adaptačních dovednostech“. A doplňuje svou definici také o etický rozměr: snížení aktuální funkčnosti **musí být posuzováno v souvislosti se společenským prostředím** typickým pro daný věk a kulturu jedince; bere se v úvahu **kulturní a jazyková rozmanitost** a také individuální rozdíly v komunikaci, vnímání, v pohybových možnostech a v chování; u každého jedince se vedle omezení často vyskytují i **silné stránky**; smyslem zjišťování limitů je vypracování **systému potřebné podpory**; vhodnou individuální podporou dojde po určité době k celkovému **zlepšení kvality života** člověka s mentálním postižením.

Ráda bych tuto část ukončila definicí mentální retardace podle UNESCO: Mentální retardace se vztahuje k podprůměrnému intelektovému fungování osoby, které se stává zřejmým v období vývoje a je spojeno s poruchami adaptačního chování. Poruchy adaptace jsou zřejmé:

- z nízkého tempa dospívání,
- ze snížené schopnosti učit se,
- z nepřiměřeného sociálního přizpůsobení.

1.2 ETIOLOGIE

Etiologie se zabývá příčinami vzniku, v našem případě mentálního postižení. Etiologií, ale i diagnostikou, terapií a prevencí se zabývá několik medicínských oborů jako genetik, pediatrie, psychiatrie, neurologie či klinická psychologie. K mentální retardaci může vést celá řada příčin, které se vzájemně podmiňují a prolínají. Mohou to být jak příčiny endogenní (vnitřní), tak exogenní (vnější).

³ http://www.aamr.org/Policies/faq_mental_retardation.shtml [cit. 2007-04-29]

Mezi **endogenní příčiny** můžeme zařadit faktory spojené s genetikou – dědičné faktory a mutace; patří sem chromozomální postižení. Nejznámějším zástupcem chromozomálních aberací je Downův syndrom v důsledku trisomie 21. chromozomu.

Exogenní faktory, které mohou způsobit mentální retardaci, působí v období prenatalním, perinatálním, ale také postnatálním; o exogenních příčinách tedy lze uvažovat z hlediska jejich časového působení. Pokud mluvíme *o období prenatalním*, kdy primárním prostředím plodu je organismus matky, mohou zde působit vlivy dědičné, biologické (onemocnění matky v průběhu těhotenství, alkoholismus, nedostatečná výživa), chemické (RTG záření) či fyzické (úrazy během těhotenství); *v období perinatálním* se faktory úzce vztahují k průběhu porodu, kdy existuje nebezpečí organického poškození mozku při porodu, mechanického poškození mozku (klešťový porod), hypoxie (nadměrné množství kyslíku), asfyxie (nedostatek kyslíku při porodu), nebezpečí předčasného porodu či těžké novorozenecké žloutenky; *pro období postnatální* je stanovena věková hranice dvou let. Mezi příčiny způsobující mentální postižení v tomto období lze zařadit záněty mozku (klíšťová encefalitida, meningitida, meningocefalitida), mechanické vlivy (traumata, nádorové onemocnění, krvácení do mozku) a sociální faktory (sociální, motorická a citová deprivace v nepodnětném prostředí). Je nutno dodat, že až 80 % případů mentální retardace, převážně v pásmu lehké mentální retardace, má neznámý, resp. neurčený původ.

1.3 KLASIFIKACE

Vymezení jednotlivých pásem mentální retardace je značně problematické, a to zvláště okolo jejich hranic. Hodnoty IQ se vyznačují určitou kolísavostí, takže při opakovaných vyšetřeních lze získat i odlišné výsledky. Záleží na časovém odstupu, momentální psychické dispozici, formě kladení otázek, kvalitě testu a jeho vhodnosti pro osobu s mentálním postižením. Podle Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů, revize 10 (dále MKN-10)⁴, se kterou se psychoped setkává v profesionálním styku, je mentální postižení zařazeno do kapitoly F (konkrétně F 70 – F 79). MKN-10 mimo jiné „... zahrnuje nemoci, úrazy, otravy, komplikace léčebné péče, ... stavy, způsobené zevními příčinami, vrozené a získané vady, přidružené zdravotní problémy, včetně kontaktů osob bez nemoci či subjektivní stížnosti, které se setkaly se zdravotnickými službami.“

⁴ autorem klasifikace je World Health Organization

Stupeň mentálního postižení je dán výškou IQ následovně:

F70 lehká mentální retardace (dříve debilita); IQ 50-69;

F71 středně těžká mentální retardace (dříve imbecilita); IQ 35-49;

F72 těžká mentální retardace (dříve idioimbecilita); IQ 20-34;

F73 hluboká mentální retardace (dříve idiocie); IQ do 19.

Kromě stupně mentálního postižení MKN-10 se rozlišuje v kódu i postižené chování přidáním další číslice za tečku:

0 – žádné či minimální postižené chování

1 – výrazně postižené chování vyžadující intervenci (afekty vzteku, sebepoškození apod.)

Psychopedická terminologie někdy rozděluje chování klienta z hlediska typu mentálního postižení na typ eretický (hyperaktivní, neklidný) a torpidní (hypoaktivní, apatický).⁵

Podrobnější charakteristiku stupňů mentální retardace lze najít v knize *Vzdělávání osob s mentálním postižením*. FRANIOK zde uvádí, že **lehkou mentální retardaci** (v anglosaské terminologii „mild“) lze charakterizovat jako nejlehčí stupeň, kdy rozumový vývoj je omezen včetně ostatních psychických funkcí, což se jasněji projevuje až ve věku předškolním a ještě výrazněji po vstupu do školy; dítě je méně chápavé a obtížněji se zapojuje do her; člověk s lehkou mentální retardací se s určitými omezeními naučí číst, psát a počítat; je schopen též velmi jednoduchého abstraktního myšlení. **Středně těžká mentální retardace** (v anglosaské terminologii „moderate“) se vyznačuje omezením v neuropsychickém vývoji, kdy dítě začíná později sedět, chodit a zůstává pohybově neobratné; naučí se jíst a udržovat základní hygienické návyky; řeč se rozvíjí velmi opožděně a slovník je chudý; vyjadřuje se jednoduchými či jednoslovnými větami. Tyto osoby jsou citově labilní s příležitostnými afektivními výbuchy. **Těžká mentální retardace** (v anglosaské terminologii „severe“) se vyznačuje celkovým omezením neuropsychického vývoje a výrazným omezením vývoje motorického; někdy je zaznamenán výskyt automatických kývavých pohybů hlavy či celého trupu; nápadné jsou poruchy v koncentraci pozornosti; v komunikaci a řeči

⁵ VALENTA, M.; MILLER, O. *Psychopedie*; str. 11-12

dochází pouze k minimálnímu rozvoji; v myšlení se dostávají na úroveň plnění základních úkonů. **Hluboká mentální retardace** (v anglosaské terminologii „profound“) – neuropsychický vývoj je po celý život značně omezen; typickým jevem jsou stereotypní automatické pohyby trupu; úroveň myšlení a paměti je minimální či žádná; řeč se omezuje na neartikulované „výkřiky“, maximálně lze vypořadovat echolalické opakování jednotlivých slov; často se vyskytuje sebepoškozování.

FRANIOK se ve své charakteristice věnuje též stupni, který dříve nesl pojmenování mírná mentální retardace či slaboduchost – dnes se o tomto stupni mluví a píše jako o **hraničním pásmu**, jehož rozmezí podle inteligenčního kvocientu je mezi 70 – 84. Nejde zde však o mentální retardaci v pravém slova smyslu, jelikož toto rozmezí je doslova na hranici, a to i podle MKN–10. Velmi specifická skupina je **kombinované postižení**, kdy bývají označovány vady jako vícečetné či sdružené. Prolínají se zde v různé míře potíže v oblasti tělesné, duševní i společenské. Podle rezortu školství se žáci s více vadami člení do tří skupin; v jedné z nich je společným znakem mentální retardace, která je považována za dominantní vzhledem k determinujícím faktorům.

ŠVARCOVÁ ve své knize Mentální retardace ke klasifikaci připojuje další dvě skupiny, a to **jiná mentální retardace**; tato skupina „by měla být použita pouze tehdy, když stanovení stupně intelektové retardace pomocí obvyklých metod je zvláště nesnadné nebo nemožné pro přidružené senzorycké nebo somatické poškození“⁶ a **nespecifikovaná mentální retardace** v případech, kdy je prokázána mentální retardace, ale není dostatek informací na možné zařazení do určených kategorií; tato kategorie zahrnuje mentální retardaci NS; mentální subnormitu NS a oligofrenii NS. Tyto skupiny lze také nalézt v MKN-10.

1.4 OSOBNOST ADOLESCENTA s MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM A JEJÍ ZVLÁŠTNOSTI

Formování osobnosti je proces velmi složitý, determinovaný mnoha činiteli. Chápání pojmu osobnosti jsou různá podle pojetí předmětu psychologie samé, definovat samotný pojem „osobnost“ je proto věc velmi složitá. Pro zajímavost zde uvedu pouze krajní body osy spojující zcela opačné názory; a to směr zvaný *fenomenalismus*, chápající osobnost jako vnitřní strukturu, jako něco, co skutečně existuje; a směr zvaný

⁶ ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*; str. 30

behaviorismus, pokládající osobnost za pouhou odvozeninu z chování, které je samo jediným přímo pozorovatelným a měřitelným jevem.

Pojem osobnost lze chápat jako celek dispozic, které spolu se situací determinují obsah, a průběh psychických procesů, jež jsou chápány jako reakce individua na určitou situaci; jako konečný produkt našeho systému zvyků. Osobnost jedince je jeho jedinečný vzorec rysů; individuální celek života; dynamický zdroj chování, identity a jedinečnosti každé osoby.

Osobnost člověka s mentálním postižením „se vyznačuje zvýšenou závislostí na dospělých osobách, infantilností osobnosti, neurotickými reakcemi, pasivitou chování, nedostatky v osobní identifikaci, nerovnováhou aspirací a výkonů, zvýšenou potřebou uspokojení a bezpečí, poruchami interpersonální komunikace, sníženou přizpůsobivostí, impulzivností“.⁷

„Mentální retardace se klinicky projevuje zejména zpomalenou chápavostí; sníženou schopností až neschopností komparace a vyvozování logických vztahů; sníženou mechanickou a zejména logickou pamětí; těkavostí pozornosti; sugestibilitou a rigiditou chování; impulzivností, hyperaktivitou nebo celkovým zpomalením v chování; sníženou přizpůsobivostí k sociálním požadavkům apod.“⁸

Tyto příznaky ovšem netvoří celistvý syndrom, ale jde zde o závislost na druhu, stupni a hloubce postižení, ke kterému se často přidávají další zátěže, ať psychiatrického či tělesného rázu. Na každého člověka s mentálním postižením se proto musíme dívat jako na „osobnost – originál“, který je jedinečný svým prožíváním, vnímáním, myšlením nebo svými schopnostmi. Tento pohled je klíčový z hlediska nejprve edukace, reedukace a později též zařazování osob s mentálním postižením do pracovního procesu, ať už se jedná o chráněné dílny či uplatňování na volném trhu práce, což lze definovat jako úplnou integraci.

1.5 STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA VÝVOJE PÉČE O OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

Trendem posledních let je nehovořit o péči o osoby s mentálním postižením, ale o jejich podpoře či pomoci; přítomnost se nese v duchu proslulého výroku

⁷ KREJČÍŘOVÁ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*; str. 6

⁸ ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*; str. 33

Montessoriové: „Pomoz mi, abych to udělal sám“. Přesto se domnívám, že kapitola stručné charakteristiky vývoje péče o osoby s mentálním postižením je důležitá jak pro všeobecný přehled, tak i především pro vhled do tematiky, kterou se budu dále zabývat.

Je však otázkou, zda na „úsvitu“ dějin lze mluvit o nějaké péči o osoby s mentálním postižením či s jiným duševním onemocněním. *Antická společnost*, jejíž moudrostí a věděním je ovlivněno celé západní myšlení do dnešní doby, se svých duševně a jinak postižených jedinců „zbavovala“ dost radikálním způsobem. Znamý řecký filozof a rétor Seneka se nechal slyšet, že „my usmrcujeme mrzáky a topíme ty děti, které přicházejí na svět nezuživé a znetvořené. Nejednáme tak z hněvu a zlosti, ale řídíme se zásadami rozumu – oddělit tak špatné od dobrého.“⁹ Tato forma péče by se dala nazvat jako represivně lhostejná.

Ve *starověku* ve vývoji péče nastal určitý, avšak ne velký posun k výběrově utilizačnímu postoji, který osoby s postižením (ať mentálním či duševním) využíval jen k nějaké podřadné činnosti, zejména pak k otrocké práci, jako bylo například mletí na ručním mlýnku apod.

V období následujícím – *středověku* – lze zaznamenat vznik prvních azylových zařízení pro kretény, většinou při špitálech, klášterech. Péče v těchto zařízeních se zaměřovala pouze na zajištění nezbytné péče a naplnění základních potřeb těchto osob, jako je obživa, ošacení a ubytování. I přesto byly duševní poruchy společně s mentálními chápány spíše jako posedlost zlými duchy, a proto byla tato „problematika“ otázkou démonologie, nikoliv medicíny. Zajímavým a velmi svérázným způsobem péče se jeví tzv. „lodě bláznů“. Jednalo se o lodě, které brázdily pobřeží středověké a později i renesanční Evropy, naložené osobami mentálně či duševně postiženými. Jak FOUCAULT píše ve své knize *Dějiny šílenství*, lodě byly „vysoce symbolickými plavidly pomatených, putující za svým rozumem: jedni pluli řekami Porýní do Belgie a Gheelu, druzí proti proudu Rýna do Jury a Basenconu.“¹⁰ Nalodování těchto osob pak mělo význam jakéhosi rituálu tehdejší společnosti. I přesto lze tento přístup zařadit do charitativní fáze vývoje péče.

Období *renesance* přineslo první kvalifikaci duševních poruch, kde lékař Felix Platter rozdělil poruchy vědomí a mentální retardaci, kterou nazval jako *Imbecitas mentis* („duševní zblbnutí“). Významnou osobou renesance a zástupcem humánně filantropického pojetí péče je samozřejmě učitel národů, J. A. Komenský, který „hájil

⁹ VALENTA, M.; MILLER, O. *Psychopedie*; str. 20

¹⁰ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*; str. 14

nutnost vzdělávat všechny děti bez ohledu na typ a stupeň jejich postižení“.¹¹ Jeho dílo Didaktika obsahuje jakousi první speciálně – pedagogickou klasifikaci, kde čtvrtá a pátá skupina (ze šesti) zahrnovala žáky s lehkou mentální retardací a s hlubším stupněm mentální retardace.

Další pokrok v péči (altruisticko-segregační pojetí) nastal *po Velké francouzské revoluci* (konec 17. století). V deklaraci lidských práv byla zdůrazněna nutnost pomoci společnosti všem jejím nešťastným členům. Tato pomoc byla chápána jako povinnost státu. Proklamované zásady však ještě dlouho nebyly realizovány. Další významná osobnost byl psychiatr Filip Pinel, který se zasadil o to, aby duševně nemocní nebyli vsazováni do okovů nebo do přísné izolace (tzv. „věže bláznů“), ale do psychiatrických léčeben. Jako první rozlišoval duševní nemoci od psychóz. Idiocii (slabomyslnost) chápal jako afektivní a rozumovou retardaci (vrozenou nebo získanou) se čtyřstupňovým rozlišením. Pinelův žák Jean Dominik Esquirol poukázal na to, že idiocie není nemoc, ale spíše stav, ve kterém se neobjevily nebo nevyvinuly rozumové schopnosti. Esquirol nakonec vybudoval základy klinického výzkumu slabomyslnosti.

Průkopníkem nového pojetí péče o slabomyslné (pojetí rehabilitačně emancipační) byl francouzský lékař a pedagog Eduard Seguin. Rozvinul výchovné myšlenky Itarda a vytvořil základy speciální výchovy slabomyslných. Založil soukromou školu pro slabomyslné. Lze o něm tedy mluvit jako o „otci“ psychopedie a péči o slabomyslné v Evropě a USA. Podle Seugina je úkolem slabomyslných navázat úplný kontakt s okolním světem. Cílem výchovy v jeho pojetí je rozvinutí schopností a vytvoření pracovních návyků, aby se slabomyslní stali užitečnými pro společnost; také zastává názor, že manuální pracovní činnost rozvíjí osobnost.

Po druhé světové válce byla Organizací Spojených národů přijata Mezinárodní deklarace lidských práv s důležitou myšlenkou uznání základní důstojnosti, rovnosti a práv **všech** členů lidské rodiny; roku 1959 byla přijata Deklarace práv dítěte. V 60. letech byla ustavena Evropská liga společností mentálně handicapovaných, která měla za cíl hájit zájmy osob s mentálním postižením bez ohledu na jejich národnost či přesvědčení. V roce 1961 byla přijata Evropská sociální charta, která byla po dlouhou dobu jedinou mezinárodní smlouvou o lidských právech, výslovně zmiňující jedince s mentálním postižením jako nositele lidských práv. V prosinci 1971 byla valným

¹¹ VALENTA, M.; MILLER, O. *Psychopedie*; str. 23

shromážděním OSN přijata Deklarace práv mentálně retardovaných osob. Na osoby s mentálním postižením se začala vztahovat veškerá lidská práva stejně jako na všechny ostatní. Lidská práva jsou obvykle charakterizována jako práva, která umožňují rozvíjet se a využívat schopnosti k naplňování základních lidských materiálních i duchovních potřeb.

V druhé polovině 20. století až do dnešních dnů je zastáváno preventivně integrační pojetí a inkluzivitě péče o osoby s mentálním postižením. Má mnoho rozličných podob – ať už zcela segregované vzdělávání v internátních školách či školách spojenými s Ústavu sociální péče, nebo plné začlenění handicapovaných do škol běžného typu, většinou s potřebnou osobní asistencí.

V evropském školství probíhá proces integrace žáků s různými druhy zdravotního postižení. Jsou zajišťovány potřebné služby, do škol jsou přijímáni asistenti k ošetřovatelským úkonům; v některých zemích se speciální školy už také transformují ve speciálně-pedagogická centra s učiteli vyjíždějícími za integrovanými žáky. Jejich náplň práce spočívá v poradenské činnosti a v individuální práci s žáky. Myšlenka úplné integrace a inkluze zatím není zcela naplněna. Osoby s těžkým stupněm mentální retardace se neintegrují, ale zachovává se docházka do speciálních škol nebo tříd, a to i v zemích s dlouholetou tradicí v oblasti integrace (např. Anglie, Švýcarsko, Portugalsko, Španělsko).

1.6 DOPORUČENÍ UNESCO KE ZKVALITNĚNÍ PÉČE O OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

Na 23. mezinárodní konferenci o školství v Ženevě roku 1960 byla přijata doporučení Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO) ke zkvalitnění péče o osoby s mentálním postižením. Konference zpracovala doporučení vycházející z 30 zásad. Mezi základní patří:

- orientace na zpřesňování diagnostiky,
- inovace a zkvalitňování výchovy,
- zkvalitnění přípravy a dalšího vzdělávání odborníků podílejících se na péči osob s mentálním postižením,
- zapojování rodičů do systému péče,
- celkový rozvoj komplexní péče.

Iniciativa UNESCO vedla až k tomu, že v roce 1981 vyhlásila Mezinárodní den postižených. Její snahy vyústily ve Světovou konferenci speciálního vzdělávání ve španělské Salamance v roce 1994. Prostupujícím heslem konference, a také obsahem mezinárodního projektu, který zde byl oficiálně prezentován, bylo heslo ***Škola pro všechny***.

V roce 1995 začalo UNESCO klást důraz na tzv. ***inkluzi***. Tím dalo impuls k hluboce sahajícím reformám. Cílem bylo, aby se osoby s postižením vůbec nevyčleňovaly, ale měly možnost od počátku se začlenit do skupiny intaktní populace. „Je totiž normální být jiný.“

Zpráva Mezinárodní komise UNESCO Vzdělávání pro 21. století uvádí čtyři pilíře vzdělávání:

- 1) ***Učit se poznávat*** – učení, pocit uspokojení z nových poznatků
- 2) ***Učit se jednat*** – aplikování vědomostí do praxe
- 3) ***Učit se žít mezi lidmi*** – žít tolerantně, s pochopením
- 4) ***Učit se být*** - sám sebou, umět se rozhodovat

2 VÝZNAM PRÁCE PRO OSOBU S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

Pochopení významu práce pro člověka je základní podmínkou zvýšení míry zájmu o pracovní začlenění osob (nejen) s mentálním postižením. Vycházejme např. z konceptu britského sociologa GIDDENSE¹², který rozlišuje šest hlavních charakteristik placené práce, jež mají klíčový význam pro život člověka. V první řadě jsou to samozřejmě ***peníze***, protože práce je pro většinu lidí hlavním zdrojem obživy a výše příjmu ovlivňuje míru sociálního začlenění a prestiže. Dále je to ***možnost získávat a rozvíjet své schopnosti a dovednosti a uplatnit je***. Nezaměstnaní lidé tyto možnosti ztrácejí – pokud ovšem nejsou začleněni do různých dobrovolnických hnutí či nevyužívají možnosti rekvalifikace. Práce rovněž umožňuje člověku ***změnu*** – vstup do nového prostředí odlišného od domova. Velmi důležitou, i když dost podceňovanou charakteristikou je ***strukturování času***, kdy pravidelná práce dává určitý řád.

¹² GIDDENS, A. *The Third Way*, The Renewal of Social Democracy Oxford, Polity Press, 2003

Sociologické průzkumy ukázaly, že právě ztráta pravidelnosti, řádu, časové struktury, má největší vliv nejen na psychický stav nezaměstnaného, ale též na „chuť“ navrátit se znovu do práce. V zaměstnání se rozvíjejí **sociální kontakty** – člověk jako bytost společenská žije ve vztazích. Vztahy se zabývají mnohé disciplíny jako např. psychologie, sociologie, ale také filozofická antropologie. Zástupce personalismu Buber, který člověka pojal jako bytost vztahovou, tvrdí, že neexistuje člověk bez vztahu; vztah je v jeho pojetí člověka centrem. Poslední uváděnou charakteristikou je **osobní identita** - tj. nalezení a prožití toho, kdo jsem.

Pro člověka s mentálním postižením se někdy udává ještě jeden klíčový význam, a to **terapeutický**. Speciálně pedagogické působení totiž má na člověka s mentálním postižením ve svém obsahu i významu platnost terapeutického vlivu pracovních činností. Někdy lze toto působení najít pod slovem **ergoterapie**, což značí ergo – práce a terapie – léčení; tudíž doslova přeloženo - léčba prací. V ergoterapii však není důležitý výsledek (jako např. při práci na volném trhu práce), ale vlastní pracovní proces.

3 MOTIVACE OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM K PRÁCI

Na počátku této kapitoly bychom si měli vysvětlit, co to vlastně motivace je. Pojem motivace má původ v latinském „movere“, což znamená hýbat se, pohybovat se; jedná se o „psychologický proces vedoucí k energetizaci organismu. Usměřuje naše chování a jednání pro dosažení určitého cíle.“¹³

Motivace vyjadřuje skutečnost, že v lidské psychice působí specifické, ne vždy zcela vědomé či uvědomělé vnitřní hybné síly, nazývané **motivy**. Podle typu motivu se motivace dále dělí na **vnitřní** a **vnější**. Vnitřní představuje osobní pohnutky k činu; vnější motivací jsou podněty, přicházející zvenku a vyvolávající určitou potřebu, která je později uspokojena právě vykonanou činností, k níž byl daný jedinec motivován svou potřebou. Charakteristickým rysem motivace je to, že působí ve třech dimenzích, a to v dimenzi **směru** – kde motivace člověka a jeho následná činnost je zaměřována a orientována určitým směrem; v dimenzi **intenzity** – kdy lidská činnost v daném směru je závislá na síle či intenzitě konkrétní motivace; míra intenzity lze vyjádřit slovy např. „chci“, „toužím“ apod.; v dimenzi **stálosti** se projevuje motivace jako schopnost daného člověka překonávat překážky a těžkosti v dosažení určitého cíle. Motivován může být

¹³ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Motivace> [cit. 2007-05-06]

pouze člověk, který rozumí významu činnosti a vnímá ji jako přínos pro sebe. Tento moment je velmi důležitý právě v motivaci lidí s mentálním postižením z důvodu jejich specifčnosti.

Velmi důležitý, a podle mého názoru primární, je individuální přístup. Ať již jsme motivováni pohnutkami vnějšími či vnitřními, existují potřeby, které jsou či nejsou uspokojeny. Právě teorií potřeb se věnoval známý americký psycholog Abraham Maslow, jeden ze zakladatelů humanistického proudu v psychologii. Maslow rozdělil základní potřeby do pěti stupňů, které jsou řazeny do hierarchického systému podle naléhavosti pro člověka. Vytvořil tzv. pyramidu potřeb. Její základ tvoří fyziologické potřeby (pudy); druhý stupeň představuje potřebu bezpečí, jistoty; výše Maslow řadí potřebu lásky, sounáležitosti; dále potřebu uznání a úcty; na nejvyšším stupni najdeme potřebu seberealizace (identity). První čtyři kategorie Maslow označuje jako potřeby nedostatkové, pátou kategorií jako potřeby růstové. Potřebou seberealizace, kterou Maslow umísťuje nejvýše, označuje lidskou snahu naplnit své schopnosti a záměry.¹⁴

Pravidelným opakováním činnosti vzniká návyk, kterým je provádění činnosti automatizováno. Člověk se pak většinou chová ve stejných situacích v souladu se svými návyky. Návyky či zvyky jsou tak běžnou součástí života, že si některé činnosti mnohdy už ani neuvědomujeme, protože je děláme zcela automaticky. Např. pokud si člověk navykne po snídani chodit do práce, přestane časem přemýšlet nad tím, jestli má do práce odejít či nikoliv. Stane se to pro něj samozřejmou součástí dne.

K nejčastějším motivům k práci (nejen) lidí s mentálním postižením podle výsledků výzkumů a zkušeností patří:

1. touha vydělat si peníze na nákup zboží, služeb;
2. chuť něco dokázat, potřeba seberealizace;
3. získat a udržet si přátele, mít kontakt s ostatními lidmi;
4. chuť se něčemu novému učit;
5. uznání ostatních, pocit růstu vlastního významu;
6. svoboda v rozhodování při nakládání s vydělanými penězi.¹⁵

Problémem u lidí s mentálním postižením (hlavně těch, kteří žijí v ústavech sociální péče) může být to, že správný význam pojmu „práce“ v podstatě neznají.

¹⁴ zpracováno podle http://cs.wikipedia.org/wiki/Abraham_Maslow [cit. 2007-05-06]

¹⁵ Česká unie pro podporované zaměstnávání*Quip – Společnost pro změnu. *Pracovní uplatnění klientů ústavní péče*; str. 39

Většinou si pod ním představí pomoci někomu; ne však ve smyslu práce, za kterou dostanou finanční odměnu. Pojmu ve smyslu „placená práce“ nerozumí. Dalším problémem je, že nechtějí pracovat. Někteří z nich jsou zvyklí na práci, ale pouze když se jim chce. Jiní si jsou vědomi toho, že pobírají invalidní důchod a důchodci „přece nepracují“.

Příklad z praxe: 29letý klient nejmenovaného denního a týdenního stacionáře byl požádán (včetně dalších třech klientů a v rámci ergoterapie), aby vykonal lehkou úklidovou práci na zahradě, která přiléhá k budově stacionáře. On však práci odmítl se slovy: „Pracovat nebudu a ani nemusím, jelikož mám důchod, tak proč bych pracoval.“

Motivovat takového klienta se zdá v těchto případech být nadlidský výkon. Nicméně se domnívám, že to možné je, pokud k němu budeme přistupovat ryze individuálně a také s určitou úctou, kterou si i lidé s mentálním postižením zaslouží.

4 SYSTÉM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM V SOUČASNOSTI

Dne 1.1.2007 vstoupil v platnost nový Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách a Standardy kvality sociálních služeb, na které se zákon odvolává. Tato právní norma je doslova revolučním počinem, který mění v podstatě celý systém poskytování sociálních služeb. Jelikož většina osob s mentálním postižením využívá některou z nabídek sociálních služeb, vnímám jako nezbytné tento zákon zmínit společně se Standardy kvality sociálních služeb, které jsou normou při poskytování těchto služeb fyzickým osobám.

Zákon č. 108/2006 Sb. „upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci (dále jen „osoba“) prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči, podmínky pro vydání oprávnění k poskytování sociálních služeb, výkon veřejné správy v oblasti sociálních služeb, inspekci poskytování sociálních služeb a předpoklady pro výkon činnosti v sociálních službách. (§ 1) Rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob.“ (§ 2) Tento zákon vymezuje základní druhy a formy sociálních služeb (§ 32), zařízeními sociálních služeb se zabývá podrobně § 34.

Mezi povinnosti poskytovatelů sociálních služeb je mimo jiné též „dodržovat standardy kvality sociálních služeb“ (§ 88). Dodržování Standardů kvality sociálních služeb je zajišťováno inspekcí poskytování sociálních služeb (§ 97). K tomuto zákonu byla rovněž vydána Vyhláška 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

Standardy kvality sociálních služeb se týkají pouze uživatelů sociálních služeb, což, jak již jsem výše zmínila, je většina osob s mentálním postižením. Zaměříme-li se na pracovní uplatnění osob s mentálním postižením v souvislosti se Standardy kvality sociálních služeb, lze i zde najít návaznost a podporu v oblasti zaměstnávání osob s mentálním postižením, které sociální služby nějakým způsobem využívají. Zejména standardy číslo 1.2 a 1.4; standard č. 2; standard č. 5.1 a standard č. 8.

Standard č. 1 pojednává o cíli a způsobu poskytování sociálních služeb: „Cílem sociálních služeb je umožnit lidem v nepříznivé sociální situaci využívat místní instituce, které poskytují služby veřejnosti i přirozené vztahové sítě, zůstat součástí přirozeného místního společenství, žít běžným způsobem.“ Standard č.1.2 toto rozvíjí, aby „lidé v nepříznivé sociální situaci zůstali součástí přirozeného místního společenství, mohli žít běžným způsobem, mohli využívat místní instituce, které poskytují služby veřejnosti, přirozené vztahové sítě a své vlastní možnosti.“ a standard č.1.4 se věnuje tomu, aby „uživatelé služeb mohli uplatňovat vlastní vůli, jednat na základě vlastních rozhodnutí, aby mohli být sami sebou.“ Standard č. 1 se svým obsahem a zaměřením velmi dotýká problematiky pracovního začlenění osob s mentálním postižením, jelikož i docházení do zaměstnání lze chápat jako část běžného způsobu života spolu s rozvíjením sociálních kontaktů přirozeným způsobem.

Standard č. 2 se týká ochrany práv uživatelů sociálních služeb. Tento standard ve své podstatě koresponduje s Listinou základních práv a svobod. „Zařízení ve své činnosti respektuje základní lidská práva uživatelů služeb, jejich nároky vyplývající z dalších platných obecně závazných norem a pravidla občanského soužití... Zařízení má stanoveny oblasti, v nichž by mohlo dojít v souvislosti s poskytováním služeb k porušení práv uživatelů. Jde zejména o následující oblasti: ochranu osobní svobody, soukromí, osobních údajů, **práva na vzdělání a svobodnou volbu povolání**, ochranu před jakýmkoli formami zneužívání, nucenými pracemi, diskriminací apod.“

Standard č. 5 – plánování a průběh poskytování sociálních služeb - „Poskytování služeb

vychází z osobních cílů a potřeb uživatele a je postaveno především na jeho schopnostech. Průběh služby je přiměřeně plánován.“ Standard vychází z principu, že sociální služby musí být individuálně přizpůsobeny potřebám jednotlivých uživatelů, a že uživatelé musí mít možnost ovlivňovat a měnit jejich průběh.

Standard č. 8 se věnuje velmi důležitému momentu, a to návaznosti na další zdroje. Zařízení je chápáno jako jednotlivý konkrétní subjekt, existující v rámci určitého sociálního systému, který je specifický svou nabídkou takových služeb, které jsou ve shodě s jeho posláním a cílovou skupinou uživatelů těchto sociálních služeb a jako subjekt, který spolupracuje s ostatními zařízeními, které jeho nabídku služeb mohou doplnit či nějak obohatit. Tento standard je o spolupráci mezi jednotlivými zařízeními sociálních služeb a podpoře uživatele sociální služby nabývat větší samostatnosti a nezávislosti na sociální službě, do čehož patří i podpora a motivace uživatelů chodit do zaměstnání a tím zvyšovat samostatnost a integraci do běžné společnosti. „Zařízení nenahrazuje instituce, které poskytují běžné služby veřejnosti, jakými jsou škola, úřad práce, zaměstnavatel, zdravotnické zařízení, spolky, zájmové kluby atd. s těmito institucemi naopak v případě potřeby zařízení spolupracuje, a tak vytváří příležitosti, aby je uživatel mohl využívat, jak je to běžné v případě jeho vrstevníků... Zařízení pomáhá uživateli kontaktovat a využívat další služby podle jeho potřeb a přání, zejména ty, které směřují ke zvyšování samostatnosti a nezávislosti na systému sociálních služeb.“¹⁶

¹⁶ Standardy citovány z <http://www.mpsv.cz/cs/1458> [cit. 2007-05-12]

5 MOŽNOSTI PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

VOLNÝ TRH PRÁCE

**agentura zprostředkující
vyhledávání zaměstnání**

**samostatné vyhledávání
zaměstnání**

PODPOROVANÉ ZAMĚSTNÁVÁNÍ

agentura pro podporované zaměstnávání

CHRÁNĚNÉ PRACOVIŠTĚ

(chráněná pracovní místa)

**CHRÁNĚNÁ DÍLNA pracovního charakteru
(+přípravná skupina pro chráněné pracoviště)**

**CHRÁNĚNÁ DÍLNA terapeutického zaměření
(ergoterapie)**

6 PRÁVNÍ PŘEDPISY TÝKAJÍCÍ SE PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

„Každý má právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, jakož i právo podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost. Každý má právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací... osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky... a... na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě k povolání.“ Tolik **Listina základních práv a svobod**, čl. 26 a 29.

Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti stanoví právo na zaměstnání právem „fyzické osoby, která chce a může pracovat a o práci se uchází, na zaměstnání v pracovním vztahu... na zprostředkování zaměstnání a poskytnutí dalších služeb za podmínek stanovených tímto zákonem. Fyzická osoba má právo si sama svobodně zvolit a zabezpečit zaměstnání a vykonávat je na celém území České republiky.“

Z výše uvedených citací ustanovení zákona vyplývá, že právo pracovat je základním lidským právem. Toto právo na práci má každá fyzická osoba včetně osob s mentálním a jiným postižením. Práce pro osoby s mentálním postižením má stejný význam jako pro ostatní a je důležitým nástrojem sociálního začlenění – tzv. integrace. Se vstupem do Evropské unie a ratifikací **Evropské sociální charty Rady Evropy** se Česká republika podle článku 9 zavázala kromě jiného „poskytovat nebo podporovat podle potřeby služby, které pomohou všem osobám, včetně zdravotně postižených, řešit problémy související s volbou povolání a odborným postupem, s náležitým přihlédnutím k jejich osobním schopnostem a možnostem na trhu práce.“¹⁷

V současné době právní předpisy o zaměstnanosti již nepracují s pojmem „osoba se zdravotním postižením“, ale s pojmem „**občan se změněnou pracovní schopností s těžším zdravotním postižením**“. Problematice vymezení tohoto pojmu, formy podpory zaměstnavatelů uvedených osob při zřizování pracovních míst a vymezení jejich povinností jak vůči zaměstnanému se změněnou pracovní schopností, tak vůči státu aj. se věnuje celá čtvrtá část **Zákona č. 1/1991 Sb. o zaměstnanosti** „Občanem se změněnou pracovní schopností je občan, který má pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav podstatně omezenou možnost pracovního uplatnění, popřípadě přípravy

¹⁷ VÍTKOVÁ, M. *Integrativní speciální pedagogika: integrace školní a speciální*; str. 204

k pracovnímu uplatnění... Občan se změněnou pracovní schopností s těžším zdravotním postižením je občan, který má mimořádně omezenou možnost pracovního uplatnění včetně přípravy k němu a může se uplatnit jen ve zcela úzkém okruhu zaměstnání, popřípadě v zaměstnání za mimořádně upravených pracovních podmínek (§ 21). Zaměstnavatelům se na zřizování a provoz chráněných dílen a pracovišť poskytují příspěvky, jestliže je zřizují po dohodě s úřadem práce“ (§ 22).

6.1 ZPŮSOBILOST K PRÁVNÍM ÚKONŮM

Práce je naplněním jednoho ze základních lidských práv zaručených Ústavou a jinými právními předpisy ČR, která jsou chráněna soudní mocí a zastřešena ratifikací Evropské sociální charty Rady Evropy, a to i pro osoby s mentálním postižením. Výkon práva pracovat je však limitován jejich možnostmi a schopnostmi. Je řada právních norem, které sice osobám se zdravotním postižením poskytují zvýšenou ochranu a výhody při pracovním uplatnění, ale je i nemálo takových, které upravují právní postavení těchto osob z jiných úhlů pohledu, a přitom jejich pracovní uplatnění výrazně ovlivňují. Ráda bych se nyní více zaměřila na problematiku týkající se způsobilosti k právním úkonům.

Způsobilost fyzické osoby *mít* práva a povinnosti (právní subjektivita) vyjadřuje, že fyzická osoba je subjektem práva. Vzniká narozením, je pro *všechny* rovná a nemůže být omezena. Tady je potřeba zdůraznit, že každý, včetně osob s mentálním postižením, je způsobilý mít práva, což je stanoveno přímo v Listině základních práv a svobod (čl. 5). Způsobilost k právním úkonům je způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti (vlastním jednáním svá práva nebo povinnosti zakládat). Způsobilost k právním úkonům vzniká v plném rozsahu zletilostí, což je v České republice dovršením 18 roku života. V pracovněprávních vztazích vzniká způsobilost k právním úkonům již dovršením 15 let, nastoupit do práce je však možné až po ukončení povinné školní docházky. Právním úkonem se rozumí projev vůle směřující zejména ke vzniku, změně nebo zániku těch práv nebo povinností, které právní předpisy s takovým projevem spojují. Právní úkon může být učiněn písemně, ústně, výslovně nebo též nevýslovně.

Omezení, zbavení a navrácení způsobilosti k právním úkonům

O omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům a dále o zákonném zástupci občana, jehož způsobilost k právním úkonům byla omezena či který byl této

způsobilosti zbaven, platí ustanovení občanského zákoníku (§ 4 zákona o sociálním zabezpečení). Soud **omezí** způsobilost k právním úkonům tehdy, pokud osoba trpí duševní poruchou (ve smyslu duševní nemoci, mentální retardace, závislosti), která není jen přechodná, a pokud v důsledku této duševní poruchy je osoba schopna činit jen některé právní úkony. Soud určí rozsah omezení v rozsudku, kde může být stanoven např. denní nebo měsíční limit majetku, do jakého je osoba, které se rozsudek týká, schopna s ním nakládat. Není-li to nutné, soud neomezuje způsobilost k jiným právům. Pokud však fyzická osoba trpí duševní poruchou, v jejímž důsledku není schopna činit právní úkony vůbec, soud ji z tohoto důvodu způsobilosti k právním úkonům zbaví zcela. Pro omezení, zbavení, ale též k navrácení způsobilosti k právním úkonům je velmi důležitý znalecký posudek; není to sice jediný důkaz v rozhodování, ale soud jej bere v kontextu s ostatními výsledky šetření. Jelikož omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům je zásahem do nedotknutelnosti osoby (Listina základních práv a svobod čl. 7), provádí se v zájmu její ochrany a minimální nutné míře. Důsledky omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům znamenají, že osoba může buď jen omezeně či sama vůbec nesmí uzavírat právní vztahy (např. uzavřít nebo ukončit pracovní poměr aj.) či disponovat se svým majetkem.

Stanovisko Nejvyššího soudu ČR, Cpj 160/76, uveřejněné pod č.3/1979 Sbírkou soudních rozhodnutí a stanovisek uvádí:

„Soudy by proto měly ve výrocích určujících rozsah omezení vyslovovat, že občan není způsobilý nakládat majetkem, jehož cena přesahuje určitou ve výroku rozsudku uvedenou částku. Při formulaci výroku rozsudku určujícího rozsah omezení způsobilosti k právním úkonům je nutno mít na zřeteli, že jde o opatření, které má chránit a nikoli poškozovat nebo ohrožovat zájmy občana. Není-li to nutné, nemá mu proto být výrokem rozsudku zabráněno v tom, aby si mohl obstarat běžné záležitosti....“¹⁸

„Soud zbavení nebo omezení způsobilosti změni nebo zruší, změni-li se nebo odpadnou důvody, které k nim vedly“ (§ 10 odst. 3 občanského zákoníku). Návrh na zahájení řízení o navrácení způsobilosti k právním úkonům může podat kdokoli, kdo má na věci svůj právní zájem, nebo jej může zahájit soud z vlastního podnětu (§ 81 zákona č. 99/1963, občanský soudní řád). Jelikož se zde jedná o navrácení způsobilosti k právním úkonům osobě, která tuto způsobilost nemá, či u níž je tato způsobilost

¹⁸ Česká unie pro podporované zaměstnávání*Quip – Společnost pro změnu. *Pracovní uplatnění klientů ústavní péče*; str. 13

omezena, musí být v řízení zastoupena zástupcem, kterého si může sama zvolit. Pokud tak neučiní, ustanoví mu předseda senátu opatrovníka pro řízení z řad advokátů.

Pro začlenění osoby s mentálním postižením do pracovního procesu je velmi důležité, zda byla její způsobilost k právním úkonům omezena a do jaké míry byla (pokud byla) způsobilosti k právním úkonům zbavena. Jelikož právním úkonem lze chápat třeba i koupi obyčejného rohlíku, je u některých případů důležité prozkoumat a posléze přehodnotit, zda je opravdu nutné danou osobu s mentálním postižením (duševní poruchou) zbavovat či omezovat způsobilosti k právním úkonům vůbec či v míře, která mu byla vymezena soudem.

6.2 CHRÁNĚNÉ DÍLNY, CHRÁNĚNÁ PRACOVIŠTĚ

Rozdíl mezi chráněnou dílnou a chráněným pracovištěm není Vyhláškou č. 115/1992 Sb. vymezen – uvádí je jako společné pojmy, avšak v praxi zřizovatelé chráněných dílen a pracovišť tyto pojmy odlišují ve smyslu realizace. Chráněná dílna je pojímána jako provozní pracoviště, chráněné pracoviště jako domácí pracoviště občana se změněnou pracovní schopností.¹⁹

„**Chráněná pracovní dílna** je pracoviště zaměstnavatele vymezené na základě dohody s Úřadem práce a přizpůsobené pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením, kde je v průměrném přepočteném počtu zaměstnanců 60% těchto zaměstnanců... **Chráněné pracovní místo** je pracovní místo vytvořené zaměstnavatelem pro osobu se zdravotním postižením na základě písemné dohody s Úřadem práce.“²⁰

Cílem celkového pojetí chráněné dílny a chráněného pracoviště je „vytváření základních předpokladů pro pracovní a společenské uplatnění občanů se zdravotním postižením vedoucí k dosažení optimální úrovně sociální adaptace.“²¹

Chráněné dílny mohou být dvojího typu: *pracovního charakteru* (zde se pracuje v režimu pracovních předpisů), kdy chráněnou dílnu provozuje firma, splňující podmínky zákona pro statut chráněná dílna, která zřizuje chráněné dílny mnohdy ve spolupráci se zařízením poskytujícím sociální služby (dříve Ústavy sociálních služeb) a *dílny terapeutického zaměření* - zde se pracuje formou služby pracovní rehabilitace – ergoterapie. (Pozn.- ergoterapie pochází z řeckého slovního

¹⁹ KREJČÍŘOVÁ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*; str. 34

²⁰ Integrovaný portál MPSV – Vyhláška č.115/1992 Sb. [cit. 2007-05-12]

²¹ KREJČÍŘOVÁ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*; str. 30

spojení ergon a therapia, což znamená léčba prací.) Za práci v dílnách s terapeutickým zaměřením nedostávají klienti žádnou či pouze symbolickou finanční, věcnou odměnu, či odměnu jinou formou jako je např. návštěva restaurace apod.. Dílny s terapeutickým zaměřením jsou většinou zakládány v rámci služeb poskytovaných zařízeními sociálních služeb (ústavem sociální péče) a jejich působení se vesměs orientuje na několik charakteristických oborů činností – např. výroba svíček, papíru, přáníček, dárkových předmětů, knihařské práce, kompletování, keramické práce apod.

Toto rozdělení jsem zvolila z důvodu nejednotnosti výkladu vymezení statutu chráněných dílen. Chráněná dílna terapeutického zaměření (jak ji tu prezentuji a nadále budu z tohoto pojetí vycházet) v podstatě nemůže být chráněnou dílnou, jelikož po bližším prostudování zákona nemá takováto „chráněná dílna“ statut chráněné dílny z důvodu jejího zřizování přímo zařízeními sociálních služeb nikoliv firmou „zvenku.“ I přesto používám tohoto členění, jelikož většina zařízení sociálních služeb užívá pojmenování chráněná dílna i v takovém případě. Rozdělují však dvojakost tohoto pojmenování a vlastně i pochopení podle klíče zaměřenosti – na dílny pracovního a terapeutického zaměření.

Chráněná dílna je pro některé osoby se zdravotním postižením mnohdy jedinou šancí, jak získat práci a být v kontaktu s jinými lidmi. Je to však často sociální kontakt s okruhem osob stejně znevýhodněných, což neodpovídá ideám integrace do společnosti jako takové.

Pracovní doba zaměstnanců pracoviště musí nutně respektovat individualitu zaměstnance se zdravotním postižením, proto musí být normativ pracovní doby specificky upraven, s částmi pracovními a částmi určenými k odpočinku a ke stravování.

Zřizování chráněných dílen a pracovišť pro občany se změněnou pracovní schopností je ukotveno ve Vyhlášce č.115/1992 Sb. o provádění pracovní rehabilitace občanů se změněnou pracovní schopností.

Chráněná pracoviště jsou taková pracovní místa, která jsou zřizována na základě dohody konkrétní osoby s mentálním postižením a zaměstnavatelem; je zajištěn neustálý dohled, kontrola a ochrana po celou dobu pracovní činnosti.

Otázkou též zůstává vymezení a rozlišení chráněného pracoviště a chráněného pracovního místa. Výše citovaná Krejčířová užívá ve své terminologii chráněné pracoviště, avšak o chráněném pracovním místě nemluví. Vyhláška

č. 518/2004 Sb., kterou se provádí zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti zase přímo nemluví o chráněném pracovišti, naopak zmiňuje chráněné pracovní místo. V běžné praxi se používá jedno či druhé a v podstatě se tyto pojmy překrývají. Nesetkala jsem se však s jasným vymezením rozdílu mezi těmito dvěma kategoriemi, pokud ovšem se jedná o dvě kategorie.

6.3 PODPOROVANÉ ZAMĚSTNÁVÁNÍ

Podporované zaměstnávání je komplex podpůrných opatření, orientovaných současně na zaměstnavatele a zaměstnance se zdravotním postižením, které umožňuje takovému zaměstnanci získat a udržet si placenou práci na otevřeném trhu práce.²²

6.3.1 Otevřený trh práce

Pod pojmem otevřený trh práce se rozumí pracovní místa na pracovištích, které nemají statut chráněné dílny podle platné legislativy, tj. kde nejsou soustředěni pracovníci na základě společného znaku – znevýhodnění na trhu práce. Opakem otevřeného je chráněný trh práce. Nejde o členění na primární trh (místa bez dotací) a sekundární trh (dotovaná místa na otevřeném nebo chráněném trhu).

6.3.2 Přirozená podpora

Přirozená podpora je taková podpora, kterou přímo na pracovišti poskytují spolupracovníci apod. Ti pomáhají znevýhodněným pracovníkům zvládnout pracovní úkoly a další související činnosti bez podpory externího nebo za tímto účelem zvlášť vyčleněného pracovníka.²³

Principy podporovaného zaměstnávání vymezují tuto praktickou metodu jako jeden ze způsobů, který výrazně napomáhá znevýhodněným lidem k jejich pracovnímu uplatnění vstupem do práce. Jsou vymezeny smyslem, kterého má být dosahováno, cílovou skupinou lidí, cíli, kritérii, popisujícími pracovní místo, a charakteristikami podpory.

Smyslem podporovaného zaměstnávání (dále PZ) je vyrovnávání příležitostí pro pracovní uplatnění lidí, kteří jsou ze zdravotního hlediska nějak znevýhodněni,

²² zpracováno podle KREJČÍŘOVÉ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*; str. 41, 42

²³ zpracováno podle <http://www.unie-pz.cz/index.php/pz> [cit. 2007-05-25]

a z tohoto důvodu mají ztížený přístup na otevřený trh práce. V důsledku toho mohou být - či reálně jsou - omezeni též ve svém společenském uplatnění. Cílovou skupinou jsou tedy lidé, jejichž schopnosti jsou sníženy v oblasti získávání a zachování vhodného zaměstnání. Záměrem pak je této cílové skupině umožnit takové místo na otevřeném trhu práce získat, udržet si ho a zvýšit míru samostatnosti.²⁴

Pracovník s postižením má na pracovišti v „běžném“ prostředí příležitosti pro rozvoj přátelství a účast na podnikových aktivitách. Jde tudíž o integraci v pravém slova smyslu.

6.3.3 Znaky podporovaného zaměstnávání²⁵

1. **okamžité umístění na pracovní místo** – od tradičních služeb v oblasti zaměstnanosti se PZ liší změnou pořadí: trénink – umístění na pracoviště; u PZ je opačný: nejprve je osoba se zdravotním postižením umístěna na pracoviště a přímo na pracovišti probíhá trénink
2. **trénink pracovníka přímo na pracovišti** – viz výše; trénink přímo na pracovišti též podporuje sociální integraci
3. **konkurenceschopná práce** – součástí PZ je skutečnost, že znevýhodněný pracovník (v našem případě s mentálním postižením) dostává za stejnou práci obdobnou odměnu jako člověk „bez znevýhodnění“; pracovní doba však respektuje možnosti konkrétního člověka
4. **zaměstnání v běžném pracovním prostředí** – umožňuje rozvoj smysluplné sociální integrace
5. **průběžná podpora** – aby bylo umístění úspěšné, je podpora zajištěna na potřebnou dobu, nejdéle však po dobu tří let; v případě potřeby podpory delší než tři roky se zajišťuje podpora jinou formou, např. osobní asistencí
6. **podpora vyplývající z možností konkrétního člověka** – pro podporu znevýhodněné osoby jsou primární její specifické potřeby; zde se vychází z možností, ne z omezení
7. **aktivní přístup uživatele služeb podporovaného zaměstnávání** – určující je zde hlas uživatele služeb PZ

²⁴ zpracováno podle <http://www.unie-pz.cz/index.php/pz> [cit. 2007-05-25]

²⁵ KREJČÍŘOVÁ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*; str. 44-45

6.3.4 Občanské sdružení Rytmus

Rytmus²⁶ je občanské sdružení, jehož posláním je poskytovat služby, které umožní dospělým lidem a dětem s postižením pracovat a vzdělávat se v běžném prostředí, a tak mít příležitosti srovnatelné s vrstevníky.

Mezi hlavní iniciativy občanského sdružení Rytmus patří:

1. **podporované zaměstnávání**, které zahrnuje trénink sociálních dovedností, dovedností spojených s hledáním pracovního místa, s docházkou do zaměstnání a s výkonem práce, v případě potřeby prostřednictvím pracovní asistence; nalezení pracovního místa, které bude odpovídat požadavkům a možnostem uchazeče o práci a potřebám zaměstnavatele; individuální podpora přímo na místě;
2. **tranzitní program ze školy do práce**, jehož cílem je umožnit studentům speciálních škol vyzkoušet si různé typy práce na běžném pracovišti; zprostředkovat studentům speciálních škol přechod ze školy do práce v běžném prostředí; naučit studenta, co to znamená chodit do práce a zajistit pracovní místo, na které studenti speciálních škol nastoupí po skončení povinné školní docházky;
3. **podpora integrace** – cílem činností je podpora individuálního začleňování dětí se speciálními potřebami do systému běžných škol.

²⁶ zpracováno dle pagáčního materiálu občanského sdružení Rytmus

PRAKTICKÁ ČÁST

7 STÁŽ V DOMOVĚ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB SLATIŇANY

7.1 ÚVODEM

Při bližším seznámení s problematikou pracovního uplatnění osob s mentálním postižením a s jejím zakotvením v právním a sociálním systému ČR jsem začala pátrat po nějakém konkrétním zařízení, kde je možnost pracovního uplatnění klientů koncepčně začleněna nejen ve směrnicích a pravidlech daného zařízení, ale hlavně, kde je tento systém již nějakou dobu uveden do praxe. Kde se dají vysledovat konkrétní příběhy osob s mentálním postižením, které navštěvují určité zaměstnání; příběhy, které ukazují, že při dobré vůli a často i po počátečních nesnázích „to jde“. Domnívala jsem se, že to nebude problém, jelikož v oboru pracuji již devět let a znám například mnoho zařízení sociálních služeb, které provozují chráněné dílny. Avšak při bližším prostudování zákona, který se týká vymezení tohoto pojmu, jsem zjistila, že to, co svými chráněnými dílnami označují, nemá statut chráněných dílen dle zákona.

Mým záměrem bylo ukázat, jak to, co pracovníci v sociální sféře znají z teoretické stránky, může být uvedeno v reálných podmínkách do praxe. V současné době se téměř každé zařízení sociálních služeb potýká s problémem pracovního uplatnění osob s mentálním postižením. Domov sociálních služeb (dále pouze DSS) ve Slatiňanech je jedním z mála – ne-li jediným – zařízení, kde je zcela běžné, že někteří klienti denně buď sami dojíždějí do práce, nebo se v pracovních skupinách střídají v chráněné dílně pracovního charakteru. Klienty DSS Slatiňany jsou lidé s mentálním postižením všech úrovní.

I přes počáteční záměr věnovat se problematice pracovního uplatnění osob s mentálním postižením v globálu jsem se nakonec zaměřila pouze na toto zařízení sociálních služeb. Domnívám se totiž, že je přínosné ukázat ucelený obrázek jednoho zařízení, které má nejen teoretické vědomosti, ale ve sledované oblasti také zkušenosti s viditelnými výsledky.

7.2 DOMOV SOCIÁLNÍCH SLUŽEB SLATIŇANY

Toto zařízení je příspěvkovou organizací Pardubického kraje, klinickým

pracovištěm Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, praktickým pracovištěm Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, pracovištěm klinických praxí Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Střední zdravotnické školy Chrudim, Střední pedagogické školy a Vyšší odborné školy pedagogické Litomyšl, Vyšší odborné školy sociálně právní Pardubice, Integrované školy Chrudim, Odborného učiliště Chroustovice, Neder Veluwe College Ede, Christelijke Hogeschool Ede (Holansko) a příležitostným praktickým pracovištěm řady jiných, zejména vysokých, středních a vyšších odborných škol s pedagogickým, zdravotnickým a sociálně právním zaměřením.²⁷

7.2.1 Historie zařízení²⁸

Domov sociálních služeb vznikl z iniciativy Kongregace Školských sester, která měla ve Slatiňanech mateřskou, obecnou i měšťanskou školu, jako druhé zařízení tohoto typu v Čechách. Již v roce 1926 bylo přijato do zařízení 50 dětí s mentálním postižením. Ústav byl zřízen Zemským úřadem podle smlouvy vypracované s Kongregací. Odborný dohled měl prof. MUDr. K. Herfort z Prahy, který pravidelně jednou za měsíc do zařízení dojížděl. V roce 1936 bylo zařízení rozšířeno a počet dětí s mentálním postižením stoupl na 240. V roce 1949 byla budova s veškerým vybavením znárodněna. Vedení zařízení převzal stát prostřednictvím České katolické charity a pracovní síly byly doplněny kvalifikovanými sestrami. V roce 1955 byla zřízena pedagogická komise, která vydávala výchovné plány pro děti na jednotlivých stupních mentálního postižení. V roce 1960 přešlo zařízení pod jednotnou správu Státního úřadu sociálního zabezpečení, hospodářskou správu převzal Odbor sociálního zabezpečení Okresního národního výboru Chrudim; následně bylo zařízení začleněno pod Okresní ústav sociálních služeb v Chrudimi. V roce 1986 byla zprovozněna nová budova a po roce 1990 se začaly v původním objektu stavebně upravovat tzv. Rodinné buňky. V návaznosti na tyto stavební úpravy došlo v roce 1992 ke změně v uspořádání života klientů v zařízení – klasické „zdravotní“ a „výchovné“ skupiny byly nahrazeny „rodinami“ (rodinnými buňkami). Dalším výrazným mezníkem byl rok 1996, kdy byl otevřen Sluneční dům, celoročně vytápěný energií vyrobenou ze slunečního záření. V tomto domě je realizován projekt chráněného bydlení klientů zařízení i jejich

²⁷ citováno www.usp.cz/spon.htm [cit. 2007-04-21]

²⁸ zpracováno podle informační brožury DSS

pracovního uplatnění v chráněných dílnách. K rozšíření, a tím i ke zkvalitnění ubytovacích možností přispělo v roce 2004 otevření dalšího objektu v areálu Slunečního domu.

7.2.2 Současnost

V současné době DSS Slatiňany zajišťuje denní, týdenní a celoroční pobyt pro 300 klientů s mentálním postižením od tří let věku. Rodinné zázemí je klientům poskytováno v rodinných buňkách. Někteří klienti jsou ubytováni v 1 – 3 lůžkových garsoniérách a v nových bytech Slunečního domu pod dohledem asistentů. DSS také poskytuje svým klientům stálou zdravotnickou péči kvalifikovaného personálu pod vedením odborných lékařů, jejíž součástí je i rehabilitace. V terapeutickém centru klienti využívají i kuličkový bazén. Systém celoživotního vzdělávání je realizován ve třídách speciální školy, ve výchovných, pracovních výchovných a pracovních skupinách. Pro děti s mentálním postižením je zajištěno i absolvování přípravného stupně pomocné školy, pro absolventy speciálních škol příprava na povolání v odborných učilištích. DSS spolupracuje s odbornými pracovišti – speciálně pedagogickým centrem, pedagogicko-psychologickou poradnou, Agenturou pro podporované zaměstnávání Rytmus, Hamzovou dětskou léčebnou apod. Vyvrcholením výchovně vzdělávacího procesu DSS je příprava a zapojení osob s mentálním postižením do pracovních rehabilitačních a pracovních činností. Tyto aktivity probíhají nejen na zácvikových pracovištích DSS, ale i v chráněných dílnách zřízených ve Slunečním domě, v zemědělském družstvu nebo na pastvinách místního hřebčína. Podstatnou součástí života klientů DSS je i zájmová a rekreační činnost.

7.2.3 Priority DSS Slatiňany ve způsobu poskytování sociálních služeb

Vedení DSS Slatiňany si stanovilo 5 základních priorit, které se snaží v posledních letech intenzivně uplatňovat. Tyto lze charakterizovat následovně²⁹:

- ***práva a autonomie*** – naplňování všech práv klientů, odstraňování zbytků diskriminace, respektování osobnosti každého klienta, urychlená implementace Standardů kvality sociálních služeb do každodenní praxe domova

²⁹ KUBÍN, M.: Vnitřní materiály DSS Slatiňany

- **nezávislost** – snaha o to, aby klienti dosáhli co nejmenšího stupně závislosti na pomoci ze strany zaměstnanců domova
- **volba** – úsilí o dosažení maximální možné volby pro každého klienta
- **individuální plánování průběhu poskytování sociální služby** – vypracování individuálních plánů dle osobních cílů a schopností jednotlivých klientů
- **integrace** – dosahovaná pořádáním společných aktivit majoritní částí populace, návštěvami kulturních a sportovních podniků a akcí, kooperací se základními a středními školami, komerčními firmami apod.
- **inkluze** – snaha o skutečné včlenění osob s postižením do majoritní společnosti

7.2.4 Vize do budoucnosti

Vedení DSS Slatiňany zformulovalo strategický cíl, který je v souladu s uplatňovanou sociální politikou Pardubického kraje a který byl rovněž kladně ohodnocen jejich zahraničními partnery. Tato vize obsahuje následující myšlenky³⁰:

Zajistit pro všechny klienty DSS Slatiňany rodinné buňky, počet jejichž obyvatel snížit na 8. Dále zajistit samostatné bydlení – nejlépe formou soliterně stojících domků rodinného typu, případně i bytů (bytových jednotek). Tyto domky (byty) by měly být včleněny do okolí města Slatiňany v kruhu o poloměru cca 10 – 12 km z důvodu dobré dopravní dostupnosti a relativně dobrou nabídkou dalších příležitostí podporujících sociální zrání, osobnostní rozvoj a celkovou kvalitu života osob s mentálním postižením. Takovýto model poskytování sociálních služeb se mimořádně osvědčil a je rovněž uplatňován a uznáván v mnoha členských zemích EU i v jiných státech světa.

7.2.5 Rozhovor s Mgr. Evou Pilařovou

Předchozí kapitoly pojednávají o DSS Slatiňany v průběhu času, včetně vize do budoucnosti, ale zaměstnávání osob s mentálním postižením se v širší míře nevěnují. Avšak právě ono tvoří podstatnou část celkové integrace osob s mentálním postižením do majoritní společnosti a pro klienty DSS je důležitou součástí většího komplexu přiblížení se tzv. „běžnému způsobu života“. Proto jsem požádala o rozhovor Mgr. Evu

³⁰ KUBÍN, M. Vnitřní materiály DSS Slatiňany

Pilařovou, vedoucí diagnosticko-metodického oddělení, na téma zaměstnávání klientů DSS, jeho zavádění do celkové koncepce domova, počátečních problémů i prvotních úspěchů. Tato žena stála u zrodu spolupráce DSS Slatiňany a Agentury pro podporované zaměstnávání Rytmus Chrudim. Také všichni klienti, kteří docházejí do zaměstnání, ji zmínili jako člověka, který jim pomohl nejprve navrátit alespoň částečnou způsobilost k právním úkonům a posléze domluvil i schůzku se zástupcem agentury Rytmus.

Mohla byste krátce představit zařízení, ve kterém pracujete, a seznámit nás se svou funkcí, kterou v tomto zařízení zastáváte?

Jmenuji se Eva Pilařová a pracuji jako vedoucí diagnosticko-metodického oddělení a zároveň zástupce ředitele Domova sociálních služeb ve Slatiňanech, což je jeden z největších a zároveň nejstarších poskytovatelů sociálních služeb pro klienty s mentálním a kombinovaným postižením.

Jak a kdy vznikla myšlenka hledání pracovního uplatnění klientů DSS?

Vytváření pracovních dovedností a návyků obyvatel ústavů sociálních služeb patří k tradičním formám výchovně vzdělávacího procesu v těchto zařízeních. Většina dospělých klientů však vykonává pracovní činnosti přímo v areálu zařízení a jejich práce je považována za běžnou povinnost těchto lidí – a to i v případě, že se jedná o práce, které běžně vykonávají zaměstnanci zařízení (úklidy společných prostor, práce v ústavní prádelně, kuchyni apod.) Tuto zažitou praxi jsme se rozhodli zhruba před deseti lety změnit a začali jsme hledat pro sociálně nejzdatnější klienty pracovní uplatnění mimo ústav, v chráněných dílnách a na volném trhu práce.“

S čím jste se na začátku nejvíce potýkali, na co jste nejvíce naráželi?

Největším problémem v době hledání prvních pracovních míst byla někdy neochota, jindy obava majitelů a vedoucích pracovníků oslovených firem klienty zaměstnat. Tyto obavy vyplývaly, jak se později ukázalo, z nevědomosti a neznalosti těchto lidí – většinou neměli ani základní představu o tom, jaké schopnosti a sociální dovednosti mohou mít jedinci s mentálním postižením.

Co vám pomohlo se přenést přes počáteční nesnáze (pokud nějaké byly)?

Byla to odvaha prvního zaměstnavatele – majitele diskontní prodejny, který našeho klienta přijal do pracovního poměru. V dalším období to bylo zahájení spolupráce

s Agenturou podporovaného zaměstnávání Rytmus Chrudim.

Jakým způsobem jste docházení klientů do dílen či zaměstnání začleňovali do celkové koncepce DSS?

Pracovní uplatnění v chráněných dílnách nebo na volném trhu práce považujeme v našem DSS za důležitou formu integrace klientů do běžné společnosti a zároveň za vrchol vývoje jejich osobnosti. K tomuto vede celý proces výchovně vzdělávacího procesu, pochopitelně v závislosti na individuálních možnostech a schopnostech jednotlivých klientů.

Jak na tuto změnu klienti i zaměstnanci DSS reagovali?

První zaměstnaný klient se stal pro naše klienty i zaměstnance důkazem, že to není nemožné. Stal se i výrazným motivem pro ostatní obyvatele ústavu, kteří se rozhodli, že ho budou následovat.

Jak a kdy začala vaše spolupráce s agenturou Rytmus v Chrudimi?

Spolupráce našeho zařízení s agenturou Rytmus začala asi před pěti lety. Tehdejší vedoucí agentury nám nabídla možnost využívání jimi poskytovaných služeb našimi klienty.

Jak hodnotíte činnost agentury Rytmus vzhledem k jejímu zaměření a vizi? Čeho si na práci této agentury nejvíce ceníte?

Agentura Rytmus pomáhá našim klientům nejen při hledání vhodného zaměstnání, ale její pracovníci mají také důležitou roli osobní asistence při nábízení potřebných sociálních a pracovních dovedností a návyků na konkrétním pracovním místě. Tímto způsobem agentura významně přispívá k rozvoji jejich osobnosti.

Jak byste charakterizovala současný stav integrace osob s mentálním postižením do společnosti, zejména prostřednictvím jejich zaměstnávání?

V současné době můžeme zaznamenat v zaměstnávání lidí s mentálním postižením kvalitativní posun – je stále více zaměstnavatelů, kteří jsou ochotni přijmout je do pracovního poměru. Významně tuto skutečnost ovlivňuje i to, že řada klientů DSS má způsobilost k uzavření pracovního poměru. V minulosti bylo u těchto jedinců běžné, že byli zcela zbaveni způsobilosti k jakýmkoli právním úkonům.

V současné době vešel v platnost nový zákon o sociálních službách a Standardy

kvality sociálních služeb. Znamená to pro vás nějakou změnu ohledně docházení klientů do zaměstnání a chráněných dílen? Podpořil vás ve Vašem úsilí či spíše naopak?

Standardy kvality sociálních služeb nás utvrdily v tom, že postupujeme správně, že základní poslání a cíle našeho zařízení jsou v souladu se současnými trendy.

Nový zákon dává možnost všem poskytovatelům sociálních služeb stanovit si výši úhrady za ubytování, stravování a poskytované služby. Do celkového příjmu klienta se počítají veškeré finanční příjmy včetně jeho výdělku. Často se stává, že z vydělané částky zůstane klientům pouze poměrná část, a tím se snižuje jejich motivace k práci. Je otázkou, zda by finanční částky získané klientem při pracovním uplatnění neměly být z jeho celkového příjmu vyňaty.

Jaká je vaše vize pro klienty DSS do budoucnosti?

Život v běžné společnosti, běžným způsobem.

7.3 CHRÁNĚNÉ DÍLNY, CHRÁNĚNÁ PRACOVIŠTĚ

V teoretické části jsem se zabývala chráněnými dílnami a chráněným pracovištěm z hlediska právního zakotvení, jejich vymezením a rozdělením podle zaměření. Část praktická bude zaměřena na činnost, organizaci a popis chráněných dílen terapeutického či pracovního zaměření v DSS Slatiňany.

7.3.1 Chráněné dílny terapeutického zaměření

V DSS Slatiňany jsou zřízeny dílny terapeutického zaměření, které se specializují na výrobu keramiky a svíček. Pracovní terapie v těchto dílnách jsou organizovány dvojím způsobem:

- a) jako součást osnov výchovně vzdělávací práce v dopoledních hodinách (v dílně terapeutického zaměření se podle určitého rozvrhu střídají jednotlivé třídy nebo skupiny klientů);
- b) jako součást využití volnočasových aktivit jednotlivých klientů (tito mohou v odpoledních hodinách docházet dle svého výběru do dílny terapeutického zaměření).

Tyto dílny fungují v rámci pracovních rehabilitačních činností a nabízejí klientům nejen možnost smysluplně využít čas, ale také rozvoj motorických dovedností a kreativity formou podílení se na vzhledu celého výrobku a jeho následném vyrobění. Finanční prostředky z prodeje těchto výrobků jsou určeny na nákup materiálu pro další činnost.

Keramická dílna (příloha č. 1) je v DSS velmi oblíbená nejen příjemnou atmosférou, ale též svým zaměřením. Výsledkem činnosti je konkrétní výsledek – výrobek, který lze po nanesení glazury a vypálení nejen vidět, „ohmatat“, ale také prodat. Klient tak má pocit, že vytvořil něco reálného a smysluplného, k čemuž do velké míry přispěje skutečnost prodeje tohoto výrobku. Přestože se tento typ chráněné dílny nezaměřuje na výkon, ale spíše na proces jako terapeutický moment, i zde hraje velkou roli výsledek. Keramickou dílnu vede člověk, který je nejen odborníkem na práci s hlínou, ale i pedagogickým pracovníkem, a tak jsou zde pokryty dvě roviny profesionality. Odborný přístup je zajištěn do té míry, že tuto dílnu mohou navštěvovat i klienti s těžším stupněm postižení. Pracovník je zcela vyčleněn pro práci v keramické dílně, kam dochází podle zájmu klienti jednotlivě, po dvou či po třech z celého DSS bez ohledu na stupeň mentálního postižení. Výrobky se poté prodávají na různých trzích nebo v rámci Dnů otevřených dveří, jsou s úspěchem prezentovány na různých výstavách a akcích regionu. Stálou expozici výrobků lze také nalézt na dětském oddělení Chrudimské nemocnice.

Dílna zaměřená na výrobu svíček (příloha č. 2) je provozována v odpoledních hodinách podle zájmu klientů DSS formou kroužku pod vedením pedagogického pracovníka. Je to voňavé místo, kam každý klient chodí rád nejen utvořit vlastníma rukama svíčku, ale také odpočinout si po náročném dni. Dílna je určena rovněž pro klienty s těžkým stupněm postižení. Při práci je kladen velký důraz na bezpečnost, protože se zde pracuje s horkým voskem. I v této dílně je důležitým momentem spoluvytváření výsledku – svíčky, což rozvíjí kreativitu klientů. Přirozeným způsobem tak mohou uplatnit v praxi své znalosti ze školy, např. při výběru barev, určování tvaru, výběru esence či míchání rozpouštějícího se vosku. Výsledky práce se stejně jako výrobky z keramické dílny prodají nebo rozdají na propagačních akcích zařízení jako upomínkový předmět.

7.3.2 Chráněné dílny pracovního charakteru (příloha č. 3)

V prostorách Slunečního domu jsou zřízeny prostory pro chráněné dílny, které provozuje firma DARREN s. r. o. Společně se zaměstnanci firmy, z nichž určitá část má změněnou pracovní schopnost, zde pracují i klienti DSS. DARREN s. r. o. je soukromá tuzemská společnost, která patří mezi největší výrobce jemného punčochového zboží v České republice a provozuje chráněné dílny na několika místech v Čechách i na Moravě.

V chráněných dílnách je hlavním úkolem klientů ukládání punčochového zboží – punčocháčů a ponožek pro děti i dospělé (vždy podle velikosti a předepsaným způsobem) do krabiček, které si předem poskládali. Vždy na začátku pracovní „směny“ klientům vysvětlí a prakticky ukáže celý postup balení punčového zboží pracovník firmy, který je má na starost a v průběhu práce jim pomáhá. Na pracovišti je rovněž přítomen pedagogický pracovník z DSS, který klienty na chráněné dílny do Slunečního domu přivedl.

Pracovní skupiny se v chráněné dílně pravidelně střídají podle předem určeného pořadí, a to vždy 3 hodiny denně. Chráněné dílny navštěvují i klienti imobilní nebo jinak fyzicky postižení.

7.3.3 Chráněná pracoviště

Klienti jsou zapojováni do pracovních rehabilitačních činností v zácvikových pracovištích DSS. Tyto aktivity jsou součástí výchovně vzdělávacího procesu jednotlivých výchovných, pracovních výchovných a pracovních skupin nebo individuálních plánů jednotlivých klientů. Pracovní dovednosti a návyky jsou při těchto aktivitách rozvíjeny za asistence kvalifikovaných pedagogických pracovníků v rozsahu stanoveném podle individuálních schopností a v závislosti na dovednosti klientů, tj. 2 – 4 hodiny denně.

A) Skupiny individuální výchovné práce:

Pracovní výchovné skupiny jsou určeny pro klienty, kteří se připravují na pracovní uplatnění v rámci pracovních rehabilitačních činností. Kromě již uvedených druhů výchov jsou zde rozvíjeny ve zvýšené míře další různorodé pracovní aktivity. Takovéto skupiny jsou v zařízení 3 a je v nich začleněno přibližně 24 klientů.

Pracovní skupiny jsou určeny pro vyspělejší, starší klienty. Převažujícím

obsahem pracovních skupin je pracovní rehabilitační činnost a rozvíjení sociální zdatnosti klientů. V zařízení se nachází celkem 4 takovéto skupiny, které zaměstnávají cca 39 klientů.

Skupiny vybraných aktivit jsou určeny pro věkově starší klienty ÚSP. Program a rozsah aktivit je stanoven na základě osobního přání klientů – celkem jsou vytvořeny 2 skupiny, do kterých je zařazeno cca 9 klientů.

B) Činnosti vykonávané v provozech DSS:

- **úklid společných prostor** (kanceláře, chodby, šatny) – činnost provádějí na základě uzavřené Dohody o pracovní činnosti 3 klienti DSS;
- **prádelna** (spolupodílení na skládání, přenášení, věšení a roznášení prádla) – činnost provádějí na základě uzavřené Dohody o pracovní činnosti 2 klienti DSS;
- **kuchyně** (pomocné práce ve stravovacím provozu, např. příprava surovin – loupání cibule, čištění zeleniny atd., mytí nádobí v myčce) – činnost provádí na základě uzavřené Dohody o pracovní činnosti 1 klient DSS.³¹

7.4 PODPOROVANÉ ZAMĚSTNÁVÁNÍ

Podporované zaměstnávání patří k méně častým, ale v současné době velmi propagovaným formám získání pracovního uplatnění, které je využíváno osobami s mentálním postižením. V teoretické části se zaměřuji na problematiku přirozené podpory a na hlavní znaky podporovaného zaměstnávání podle Krejčířové; v části praktické bych se ráda věnovala tomu, jak lze tuto možnost pracovního uplatnění uskutečnit v konkrétních podmínkách reálného zařízení, a doplnila ji skutečnými příběhy osob s mentálním postižením, které jsou zaměstnány díky spolupráci DSS a agentury pro podporované zaměstnávání.

Podporované zaměstnávání patří mezi pracovní činnosti klientů, které vykonávají na základě uzavřených pracovních smluv či dohod o pracovní činnosti. DSS již od roku 2002 spolupracuje s agenturou Rytmus v Chrudimi. Díky této spolupráci již několik klientů pravidelně samostatně dojíždí a dochází do zaměstnání na pracovních místech, která byla vyhledána či nově zřízena v rámci otevřeného trhu práce.

Pracovní smlouvy nebo dohody o provedení práce mělo v roce 2006 uzavřeno celkem 8 klientů DSS:

³¹ PILAŘOVÁ, E. Vnitřní materiály DSS Slatiňany

- 1 klient pracoval ve firmě NOVO – Jaroslav Novotný, s. r. o., Prachovice
- 1 klient pracoval v diskontní prodejně potravin firmy Málek Slatiňany
- 1 klient byl zaměstnán u firmy Darren, s. r. o.
- 1 klientka vykonávala pomocné práce v Mateřské škole, ul. Svatopluka Čecha v Chrudimi
- 1 klientka byla zaměstnána jako pomocnice v kuchyni v MŠ, ul. Strojařů, Chrudim
- 1 klientka pracovala jako uklízečka v agentuře podporovaného zaměstnávání Rytmus Chrudim
- 1 klient pracoval jako pomocník v Pečovatelském domě ve Slatiňanech
- 1 klient vypomáhal při úklidu v supermarketu Kaufland Chrudim³²

V rámci stáže v DSS jsem měla možnost hovořit se třemi klienty, kteří služby agentury Rytmus využili a v současné době pracují již samostatně bez pomoci pracovního asistenta. Jsou to velice zajímavé příběhy, které popisuji v následující části své práce. Z důvodu ochrany osobních dat uvádím pouze písmeno, které se nemusí shodovat ani s křestním jménem ani s příjmením klienta. Stěžejním je příběh pana K., který nejenže služeb agentury Rytmus využívá, ale také se podílel na propagaci podporovaného zaměstnávání v rámci přednášky zmíněné agentury o pozitivních zaměstnávání osob se změněnou pracovní schopností.

³² PILAŘOVÁ, E. Vnitřní materiály DSS Slatiňany

8 PŘÍBĚHY

8.1 PŘÍBĚH PANA K., 54 let

Pan K. se narodil svobodné matce, která zanedlouho zemřela. Chlapec byl následně umístěn do kojeneckého ústavu. Ve svých sedmi letech byl přijat do Ústavu sociální péče (dále pouze ÚSP) a byl u něj diagnostikován lehký stupeň mentální retardace. V roce 1970 byl zařazen do tzv. pracovní čety a ve volném čase se věnoval ručním pracím (pletení). Dále pomáhal v prádelně a na oddělení imobilních osob – jednalo se o práci s dohledem. V roce 1977 začal pracovat ve skladu. V roce 1994 začal navštěvovat individuální výuku trivia, v níž byl velmi schopný, snaživý a svědomitý. Poté byl zařazen do pracovní skupiny děvčat, kde se věnoval ručním pracím a příležitostně vypomáhal na oddělení. V roce 1998 mimo navštěvování pracovní skupiny a vykonávání pomocných prací začal chodit též do chráněných dílen terapeutického zaměření, kde pracoval svědomitě a samostatně. V roce 2000 byl zařazen do kurzu zvláštní školy na doplnění základního vzdělání na úrovni pomocné školy. V témž roce byl vznesen požadavek o přezkoumání rozhodnutí soudu o zbavení způsobilosti k právním úkonům a na změnu tohoto rozhodnutí na omezení způsobilosti. Soud tomuto požadavku vyhověl. V současné době je pan K. zaměstnán na dobu určitou v Kauflandu, kde pracuje v lahvárně, vykonává potřebné úklidové práce nejen v budově supermarketu, ale i v jeho bezprostředním okolí. Práce ho baví, je nadšený a moc rád o svém zaměstnání vypráví. Je velmi spokojený.

S panem K., který je mimořádně hovorný a sdílný, jsem měla to potěšení mluvit a byl to velmi milý rozhovor. Ten nejprve probíhal formou otázek a odpovědí, ale po čase jsem ho v podstatě pouze moderovala. Pan K. byl nadšený, že má možnost vyprávět. Velmi mě překvapil jeho všeobecný přehled a celková informovanost; např. o problematice svéprávnosti, politické situaci, o sexuální výchově apod.

Mým úkolem moderátorky bylo pouze vracet pana K. k aktuálnímu tématu – o zaměstnání. Naši rozmluvu jsem po dohodě nahrávala na diktafon a požádala o dovození stručného převyprávění se slibem nezveřejňovat to, co bylo označeno v rozhovoru jako důvěrné. Následující část obsahuje přímé citace jeho odpovědí.

Na dotaz, jaké je jeho zaměstnání, odpověděl: „Dělám v lahvárně v Kauflandu, vozím vozečky na parkovišti blíž k obchodu a pak ještě, když mám ještě čas, ještě jdu do obchodu a sbírám prázdný krabice, pak i igelity, dávám to do velkého vozečku, pak

se to odveze do lisovny a tam se to sbírá.“

Jeho práce se mu líbí a baví ho. Toto pracovní místo mu našla agentura Rytmus v Chrudimi, kam určitý čas dojížděl na konzultace. Podnět k hledání práce dal pan K. sám – důvodem bylo, že: „Já vidím lidi, že pracujou, že si vydělávají tak proto... někdy je potřeba víc peněz, abych si moh koupit třeba prádlo, pak ještě třeba televizi, magneták...“ a následovalo vyjmenovávání zařízení bytu včetně elektroniky. Zpočátku s panem K. do práce chodila pracovní asistentka, paní P. z agentury Rytmus, a panu K. vysvětlila pracovní náplň, domluvila podrobnosti s paní vedoucí a poté byl pan K. zaškolen, jak pracovat v lahvárně. Následoval podrobný popis třídění láhví podle druhů třikrát týdně na čtyři hodiny vždy „ve čtvrtek odpoledne, v pátek odpoledne a v sobotu ráno, jak potřebovali.“

Za vykonanou práci dostává přiměřenou finanční odměnu, která je zakotvená v dohodě o pracovní činnosti. Na dotaz, zda ještě vykonává jinou pracovní činnost, i když chodí do práce, pan K. odpověděl: „Pomáhám, pomáhám stírat chodbu, teď denně zametat kolárnu.“ Na otázku, zda za tuto výpomoc dostává odměnu, odpověděl: „Dříve ne, ale teď jo... kapesný... dřív to nešlo, bylo to jiný, byla jiná doba... teď je to lepší... je lepší chodit pracovat, škoda, že to nešlo dřív.“ Za první výplatu si pan K. koupil „bundu, boty... už potřeboval já... byl to dobrej pocit.“ Na svou práci a samostatné dojíždění do zaměstnání je hrdý a několikrát zmínil ty, kteří mu to umožnili.

Mezi těmito osobami je i pracovní konzultant pana K. z agentury Rytmus, již zmíněná paní P. Následující část je zpracována podle rozhovoru, nahraného v agentuře Rytmus Chrudim, který mi poskytla.

„Pan K. přišel v červnu roku 2005. Nejprve jsme zjišťovali informace o tom, jaké má představy o práci, jak to pan K. vnímá. Ptala jsem se na motivaci pana K. – proč chce pracovat. Odpověděl, že by si chtěl koupit věci, které si nemohl koupit, protože neměl dost finančních prostředků. Pan K. věděl, že si na tyto vytoužené věci může vydělat prací. Proto vyhledal za pomoci pracovníků DSS agenturu Rytmus. Pan K. je velmi všestranný a aktivní člověk, proto bylo mnoho možností, kde hledat pracovní uplatnění. Podle rozhovorů, v nichž se zmiňoval o tom, že třídí starý papír a chodí s ním do sběrný, sbírá bezinky, jablka... jsem usoudila, že nejvhodnější by byla práce skladníka či práce spočívající v třídění. Jelikož je pan K. velmi aktivní, bylo by ideální, aby do práce chodil více než tři dny v týdnu, jak je to nyní. Není však v možnostech

zaměstnavatele platit tohoto člověka celých pět dní v týdnu. Ale i tak jsme vděční, že nám vyšli vstříc. Co se týče jednání s Kauflandem v Chrudimi, první kontakt jsme navazovali v červenci. Nejprve jsme představili agenturu Rytmus a její činnost, a při následném jednání jsme se dohodli, že by pan K. rovnal a svážel vozíky z parkoviště před prodejnou a vykonával práci na lahvárně (viz příloha č. 4). Později k tomu přibyla práce na prodejně, kde provádí sběr igelitů, kartonů a následný odvoz do lisovny. Nejprve jsme si říkali, že je to velmi členitá a proto asi náročná práce, ale pan K. nás velmi překvapil tím, že během jednoho týdne vše zvládal bez pomoci pracovního asistenta.

Jelikož pan K. do Kauflandu musí dojíždět ze Slatiňan linkovým autobusem a poté MHD na místo, kde prodejna stojí, bylo nezbytné toto natrénovat včetně krizových situací a sestavení krizového plánu (jako je zaspání, zmeškání autobusu či MHD atd.), ale též nácvik koupení jízdenky, vystoupení na správné zastávce apod. K tomu nám sloužila individuálně vypracovaná kniha (na způsob komunikační knihy), kterou jsme tvořili společně s panem K. Kniha obsahuje formou obrázků, fotografií a kreseb popis dojíždění a časový sled povinností v práci, které by mohl „přečíst“ např. takto:

Cestou po parkovišti zjistím, jestli je potřeba svážet vozíky. Pokud ano, nejprve se jdu převléknout (obrázek šatny). Pak jdu vozíky uklidit na své místo, vezmu si z tašky svačinu (obrázek svačiny), kterou si беру s sebou, abych se mohl kdykoliv najíst nebo napít. Poté si u Informací řeknu o klíče od lahvárny, ve které třídím láhve do krabic, a opět zkontroluji, zda vozíky na parkovišti jsou na svém místě. Pokud nejsou, tak je zase svezu, a pak jdu zpět na lahvárnu třídít. Když už na pásu žádná láhev není a ostatní jsou již roztríděné v přepravech, jdu na prodejnu sbírat kartony a igelity, které odvážím do lisovny. Víím, že musím sledovat čas a nejpozději do 20 minut se musím vrátit na lahvárnu, aby se láhve nenakupily na pásu a nepopadaly z pásu na zem. Mám u sebe stále hodinky. Celou pracovní dobu dávám pozor na místní hlášení a jestliže se ozve: „Pan K. se dostaví na Informace“, pak všeho nechám a jdu na Informace. Sleduji pozorně čas, abych se nezapozdil na MHD a autobus do Slatiňan. Pak zamknu, klíče vrátím na Informace a odcházím na zastávku MHD.

Kniha dále obsahuje fotograficky znázorněnou cestu do agentury Rytmus, kam

pan K. určitý čas dojížděl na pracovní konzultace, a cestu do Kauflandu. Zpočátku jsem jezdila s ním a učila ho, jak a co má dělat. V této knize lze dále najít nácvik telefonování či čtení jízdního řádu a základní orientaci v časech odjezdů autobusu a MHD, to vše pomocí obrázků.“

Podpora, která byla panu K. ze strany agentury nabídnuta, trvala pouze čtrnáct dní. Poté již nebyla nutná, byl však poskytnut dohled v podobě návštěvy na pracovišti. Pan K. všechno zvládal bez větších problémů.

Pan K. se dokonce zúčastnil přednášky pro potenciální zaměstnavatele v Pardubicích (viz příloha č. 4), kterou agentura Rytmus pořádala. Pan K. měl pro sebe a sdělení svých zážitků a poznatků vymezený prostor včetně následné diskuse s účastníky. Sám pan K. toto hodnotil následovně: „Bylo to hezký... mohl jsem mluvit, jak je to dobrý...“

8.2 PŘÍBĚH PANA P., 28 let

Pan P. se narodil do sociálně velmi simplexního a zřejmě zatíženého rodinného prostředí, a proto byl ve svých sedmi letech umístěn do ÚSP a zbaven povinnosti se vzdělávat z důvodu středního stupně mentální retardace (dle MKN-10). Mezi 16. – 17. rokem pan P. úspěšně absolvoval po předchozím diagnostickém pobytu přípravný stupeň pomocné školy, který po třech letech ukončil. Ve svých 19. letech byl zapojen do individuální pracovní činnosti v údržbářské dílně a do příležitostných skupinových pracovních aktivit, v rámci kterých probíhala interní individuální vzdělávací péče. O rok později byl soudem omezen ve způsobilosti v zacházení s finančními prostředky nad polovinu životního minima (tj. 1000 Kč). Poté pan P. absolvoval sociální výcvik v domě centra J. Pestalozziho se zaměřením na sociální samostatnost. Jedná se o tzv. Dům na půli cesty patřící Nadaci J. Pestalozziho, jejímž smyslem je pomoci mladým lidem (hlavně z výchovných ústavů) nabýt sociální dovednosti a samostatnosti. Po dobu jednoho roku z tohoto Domu na půli cesty dojížděl zcela samostatně zhruba 20 km do zaměstnání, kde pracuje dosud, vydělává kolem 4000 Kč a zaměstnavatelem je hodnocen jako spolehlivý a pracovitý. Z důvodu stále se zvyšující úrovně sociálních dovedností pana P. bylo doporučeno přehodnotit míru omezení způsobilosti v nakládání s finančními prostředky z 1000 Kč na 4000 Kč. V současné době bydlí zcela samostatně v městském bytě 1+1, denně dojíždí již čtvrtým rokem do stejného zaměstnání, kde pracuje jako dělník ve stavebnictví. Pan P. je člověkem s mentálním postižením, který je zcela integrován do běžné společnosti.

V rámci své stáže jsem měla tu možnost se s panem P. nejen setkat, ale i povídat si s ním o jeho životním příběhu, a hlavně o jeho zaměstnání. Rozhovor byl zpočátku veden formou otázek a odpovědí, které jsem po dohodě zapisovala (pan P. si nepřál použití diktafonu). Později jsem však musela formu rozhovoru změnit, jelikož pan P. jevil známky nervozity z dojmu oficiálnosti. Náš rozhovor se změnil spíše na nezávazné povídání o životě a práci, na což pan P. reagoval uvolněním tenze a větší sdílností. S rozhovorem souhlasil, ale moc hovorný nebyl, vždy odpověděl přesně na to, na co byl tázan. (Následující text obsahuje v uvozovkách citace jeho reakcí.) Odpovědi nijak nerozváděl, až na tematiku, týkající se jeho koníčku – rybaření.

Z rozhovoru vyplynulo, že již čtvrtým rokem jezdí do zaměstnání, kam se těší a práce, kterou tam vykonává, ho baví i přesto, že dost fyzicky náročná. V současné

době je na pracovní neschopnosti a již mu zaměstnání, kam dojíždí buď autobusem či na kole, velmi chybí. Při dotazu, co mu chybí, odpověděl: „všechno“ a „nudím se“. Při rozhovoru zmínil, že vždycky chtěl být zedníkem, což se mu zčásti splnilo. Dle jeho tvrzení si práci vyhledal za pomoci „sociálky z ústavu sám na pracáku“, což znamená na volném trhu práce. Do této práce dojížděl již z „domu na půl cesty“. V kolektivu je dle vyprávění rád a vždy se těší. Jsou na něj „hodní“, i když jsou „někdy problémy s dodavateli – to se pak musí vykládat i v době obědové přestávky, protože oni přijedou přesně, když začíná.“ V současné době pan P. podal žádost na změnu opatrovníka, kterým byl dodnes Domov sociálních služeb (dříve ÚSP) a nyní „čeká, až se to vyřeší... mají volat“. Svého nového opatrovníka si našel a zkontaktoval sám. V závěru našeho rozhovoru mluvil o svém koníčku – rybaření – a o občasných návštěvách restaurace s kamarádem, panem Z. Často dojíždí do Pardubic a „na písáky“ rybařit se svým kamarádem. Mají tam prý chatu, od které má pan P. klíč a může si tam zajet, kdykoli chce.

Pan P. se zdál být velmi spokojený. Velmi kvitoval, že může bydlet sám v bytě, nikoli v DSS. Pracuje rád, v době rozhovoru byl na pracovní neschopnosti a do práce se již těšil.

8.3 PŘÍBĚH SLEČNY V., 26 let

Slečna V. se narodila svobodné matce, která se o dítě náležitě nestarala, a to bylo cca v 1 roce svěřeno do péče babičky s trvalým odborným dohledem. Ve čtyřech letech byla předána do péče ÚSP, kde byl diagnostikován střední stupeň mentální retardace a afektivní labilita. Od října roku 1991 byla ve školské přípravě, ve výchovných složkách se projevovala velmi snaživě, pouze v chování měla obtíže. Docházela též k logopedce z důvodu komolení slov. Následujícího roku byla posouzena její vzdělavatelnost v pomocné škole a v roce 1993 byla slečna V. zařazena do pomocné školy při zvláštní škole. Již v roce 1999 byla vzdělávána na úrovni 7. třídy zvláštní školy. V roce 2000 byla slečna V. soudem omezena ve své způsobilosti v zacházení s finančními částkami nad polovinu životního minima (což činilo 1000 Kč) a omezení v uzavírání pracovních smluv s hmotnou zodpovědností. V roce 2003 byla slečna V. přijata do učebního oboru Praktické dvouleté školy, kterou úspěšně ukončila závěrečnou zkouškou s výborným prospěchem. V pracovních výchovách byla šikovná a pracovala vždy samostatně, občas však byly u ní zpozorovány hysterické výstupy a práce byla překotná, což bylo na úkor kvality výrobku. Slečna V. vždy ráda pomáhala a v rámci praxe Praktické školy pracovala v kuchyni nejprve v ÚSP, kde donedávna bydlela, a poté v místní mateřské škole. Po ukončení Praktické školy nastoupila do kuchyně mateřské školy v Chrudimi, a to za pomoci agentury Rytmus, která jí pracovní místo zprostředkovala a zaučila ji. Slečna V. zde každodenně sama dojíždí autobusem. V současné době bydlí v „domečku“ (bydlení zprostředkované DSS Slatiňany) ve vlastním pokoji, kde spolu s ostatními klienty vypomáhá s úklidovými a dalšími pomocnými domácími pracemi. Ve volných chvílích dochází do Domova sociálních služeb na kroužky tancování, zpěvu a stolního tenisu. Do práce se vždy těší, je spokojená a šťastná.

Se slečnou V. se osobně znám již několik let, takže náš rozhovor probíhal neformálně v jejím pokoji nad hrnkem kávy. Nejprve jsem ji seznámila s hlavním účelem a záměrem mé návštěvy. Ráda si se mnou popovídala nejen o svém zaměstnání. (Následující text obsahuje přímé citace jejích odpovědí.) Jelikož jsem neměla tu příležitost ji navštívit během pracovní doby a pořídit dokumentaci pracoviště, ochotně mi „zapózovala“ ve svém pokoji, který si částečně zařídila i ze svých vydělaných peněz (viz příloha č. 5).

Na dotaz, kde pracuje a co dělá, mi ihned s rozzářeným obličejem odpověděla: „Ve školce pomáhám mýt nádobí a vytírám celou kuchyň.“ Toto zaměstnání jí zprostředkovala agentura Rytmus. Slečna V. dle svého tvrzení „vždycky chtěla dělat v kuchyni“. Práce ji velmi baví. Motivem bylo „vydělat si peníze.“ Na otázku jestli si pamatuje, co si pořídila z první výplaty, ihned odpověděla, že si nic nekoupila, že si šetřila na televizi a křeslo (viz příloha č. 6). Nyní by si ráda pořídila malé posezeníčko na balkon a další plakát delfínů nad postel. Jelikož bydlí v domečku (s dalšími 6 klienty), kam se dováží pouze obědy, vypomáhá v kuchyňce s přípravou lehčích jídel (snídaně, svačiny, večere) – ihned se pochlubila, že „včera jsme dělali omelety a dnes bude slaný závin... ještě někdy pečem třeba bábovku.“ Dále vypomáhá s úklidem, drobnými domácími pracemi, ale též s některými imobilními spolubydlíci. Když jsem se jí zeptala, jestli za to něco dostává, odpověděla mi: „Ne, já to dělám pro radost, mě to baví.“ Ptala jsem se slečny V. též na volné chvíle po práci. Překvapila mě svou aktivitou. Když přijede z práce, dá si pravidelně hrnek oblíbené kávy a pak se zúčastňuje množství zájmových kroužků, které nabízí DSS. Slečna V. velmi ráda mluvila nejen o svém zaměstnání, ale též o dalších činnostech, které naplňují zbytek jejího dne, včetně prací, které vykonává ráda a s ochotou. Pokaždé, když mluvila o práci, ať už to bylo zaměstnání či vypomáhání v domečku, celá zářila. Ve svém pokoji, který si zařídila podle svého, vypadala jako paní domu a také se tak chovala. Byla hrdá na to, že pracuje, a velmi vděčná těm, kteří jí to umožnili.

ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo přiblížit problematiku možností pracovního uplatnění osob s mentálním postižením a pokusit se zjistit, zda je aplikovatelná do praxe. Znamenalo to nastavit teorii zrcadlo praxe, tj. najít takové zařízení, kde je možnost pracovního uplatnění klientů nejen systémově zakotvena ve směrnících a pravidlech, ale hlavně kde tento systém reálně funguje.

První část byla zaměřena na teoretická východiska, která přiblížila problematiku, týkající se jednak osob s mentálním postižením a jednak právního zakotvení možnosti pracovního uplatnění těchto lidí. Druhá se pak věnovala Domovu sociálních služeb ve Slatiňanech, které již před jistou dobou vykročilo cestou integrace osob s mentálním postižením nejen do společnosti, ale i do pracovního procesu. V tomto zařízení žijí lidé s mentálním postižením, kteří dojíždějí do zaměstnání; kteří si splnili sen a svou práci si vydělávají na konkrétní věci, po nichž dlouho toužili a nemohli si je dopřát. Přínosem je však nejen zlepšení jejich finanční situace, ale také určitá prestiž, která je s chozením do práce spojená; nově navázané sociální kontakty, situace, které se učí zvládat. Tím vším roste i jejich sebevědomí. Otevřely se jim dveře, které dříve byly zavřené. Možnost „pracovat“ pro ně znamená žít plnohodnotněji a rozhodovat o svém vlastnictví. Jinými slovy řečeno: „být více člověkem“, zařadit se do společnosti a i jí dokázat, že při troše dobré vůle to možné je.

Mou touhou bylo najít lidi s mentálním postižením, kteří žijí smysluplný život; strávit s nimi určitý čas, naslouchat jejich osudům a skrze tuto práci dát vědět, že zaměstnávání těchto osob možné je a že k plnohodnotnému životu přispívá nemalou měrou. Tak jako se katedrála staví s jednotlivých kamenů či cihel, tak i docházení osoby s mentálním postižením do zaměstnání se skládá z mnoha menších úkolů, avšak výsledkem je něco naprosto úžasného. V případě kamenů to je katedrála, v případě doslova mravenčí práce s osobou s mentálním postižením to je zářící, spokojený, plnohodnotně se cítící člověk.

BIBLIOGRAFIE

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha: NLN s.r.o., 1994.

FRANIOK, P. *Vzdělávání osob s mentálním postižením*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2005.

KREJČÍŘOVÁ, O. *Profesní příprava a pracovní uplatnění osob s mentálním postižením*. Ostrava: MONTANEX, 2004.

ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-506-7.

VALENTA, M.; MILLER, O. *Psychopedie*. Praha: Parta, 2003. ISBN 80-7320-139-2.

VÍTKOVÁ, M: *Integrativní speciální pedagogika, integrace školní a sociální*. Brno, Paido * edice pedagogické literatury, 2004.

Další prameny:

Listina základních práv a svobod – <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>

Česká unie pro podporované zaměstnávání * QUIP – Společnost pro změnu. *Pracovní uplatnění klientů ústavní péče*. Projekt PHARE 2003

Revidovaná Evropská sociální charta Rady Evropy

Standardy kvality sociálních služeb. Dostupné z <<http://www.mpsv.cz/cs/1458>>

Ústava ČR. Dostupná z <<http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>>

Vyhláška 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

Vyhláška 518/2004 Sb., kterou se provádí zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Zákon č. 1/1991 Sb. o zaměstnanosti

Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách

Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti

Internetové stránky:

http://en.wikipedia.org/wiki/Mental_retardation

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Motivace>

http://cs.wikipedia.org/wiki/Abraham_Maslow

http://www.aamr.org/Policies/faq_mental_retardation.shtml

www.unie-pz.cz - <http://www.unie-pz.cz/index.php/pz>

Integrovaný portál MPSV; www.mpsv.cz

Vnitřní materiály DSS Slatiňany:

Analýza za rok 2006 – Mgr. E. Pilařová

Plán rozvoje DSS Slatiňany na léta 2007 – 2013 – Ing. M. Kubín

Seznam příloh

příloha č. 1	Keramická dílna.....	51
příloha č. 2	Dílna zaměřená na výrobu svíček.....	54
příloha č. 3	Chráněná dílna pracovního charakteru.....	56
příloha č. 4	K příběhu pana K.	59
příloha č. 5	K příběhu slečny V.	61

Příloha č. 1
KERAMICKÁ DÍLNA

Nástroje na výrobu keramiky

Vysychání hlíny

Klienti při činnosti
v keramické dílně

Finální výrobky

Příloha č. 2
DÍLNA ZAMĚŘENÁ NA VÝROBU SVÍČEK

Barvy a esence do svíček

Rozpouštění
vosku

Formy
na svíčky

Konečný
produkt

Příloha č. 3

CHRÁNĚNÁ DÍLNA PRACOVNÍHO CHARAKTERU

Vysvětlování postupu pracovníci firmy Darren s.r.o.

Klientky při práci

Příloha č. 4

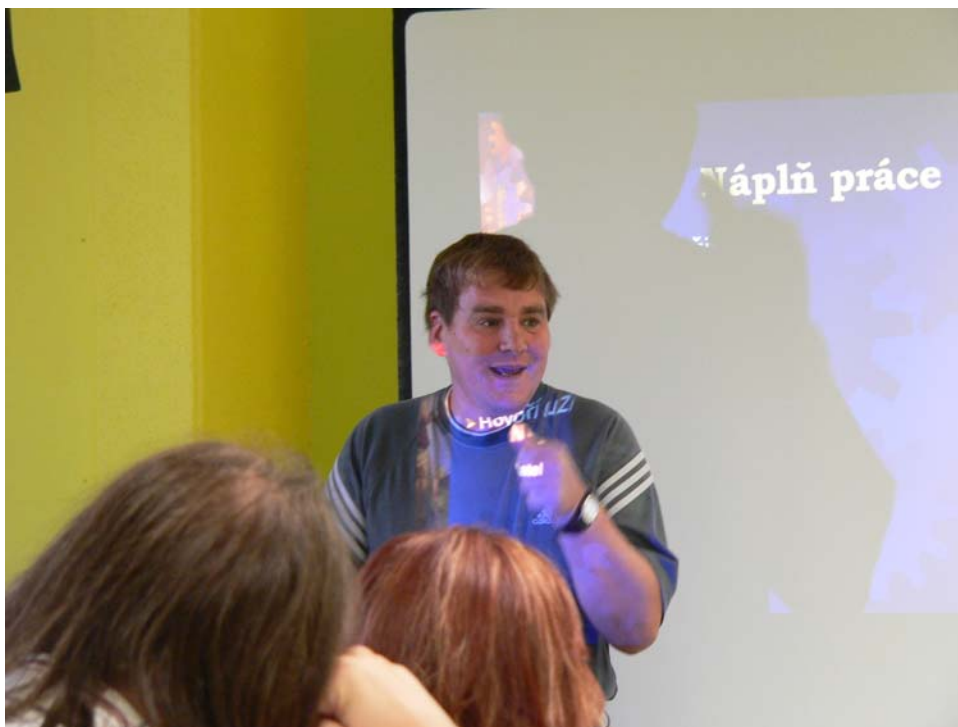
K PŘÍBĚHU PANA K.

Pan K. ve svém zaměstnání v Kauflandu

Pan K. na přednášce v Pardubicích

Příloha č. 5
K PŘÍBĚHU SLEČNY V.

Slečna V. ve svém pokoji
v chráněném bydlení

Slečna V. s věcmi,
na které si vydělala
díky podporovanému zaměstnání

